Роман

ІВАНИЧУК

Люлька з червоного дерева

VIII

FOLIO

Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо)

Роман Іваничук

Люлька з червоного дерева. Новели, оповідання та оповідки 1976-2016 рр.

«ОМІКО»

2018

УДК 821.161.2

Іваничук Р. І.

Люлька з червоного дерева. Новели, оповідання та оповідки 1976-2016 рр. / Р. І. Іваничук — «ОМІКО», 2018 — (Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо))

ISBN 978-966-03-8248-0

Роман Іваничук (1929–2016) – відомий український письмен-ник, лауреат багатьох літературних премій, серед яких Національна премія України ім. Т. Шевченка. У його творчому доробку близь-ко двадцяти історичних романів, якими письменник заповнює білі плями в нашій історії. Він не обмежується лише зображенням тих чи інших подій минулого, а накреслює багато проблем, які хвилюють наших сучасників. До 8-го тому повного зібрання творів Романа Іваничука увійшли новели, оповідання та оповідки, написані протягом 1976–2016 років, у яких він постає неперевершеним майстром новели. Основу цього тому склали видання — «На перевалі» (1981) та «Люлька з червоного дерева» (2009); також до збірки увійшли новели й оповідання із циклів «На стежках і тротуарах», «Осінні узори», «Nota Bene!», а в «Додаток» — твори, що друкувалися тільки в часописах. Збірка малої прози Р. Іваничука містить докладні примітки.

УДК 821.161.2

ISBN 978-966-03-8248-0

© Іваничук Р. І., 2018
© ОМІКО, 2018

Содержание

На перевалі 5
На стежках і тротуарах 5
Сліди життя 5
Трамвайна зупинка «Базар» 8
Несподіване… 11
На перевалі 18
За стіною туману 18
Одна хлібина на двох 27
Тонконогий лошачок 32
Відплиття на острів Цітеру 35
На перевалI 40
Люлька з червоного дерева 47
Осінні узори 47
Любчина осінь 47
Конец ознакомительного фрагмента. 48

Роман Іваничук
Люлька з червоного дерева Новели, оповідання та оповідки 1976—2016 рр

На перевалі
(1981)

На стежках і тротуарах
Цикл новел

Сліди життя

Ясенюк це сказав, і я стрепенувся, бо вже чув один раз в житті такі самі слова:

«Він був майже два метри зростом, бугая стримував однією рукою за шию, а коли йшов на війну, сказав матері: “Не журіться, мене хіба що прямим снарядом уб’ють”. А не вернувся…»

Я дивився на свого друга і мовчав: чи ж міг я дотепер бодай подумати, що колись у тих далеких краях говорилося саме про його батька і що знаю я про нього більше, ніж він, син? А може, то й не про його батька, але ж достоту ті самі слова: «Не журіться, мене хіба що прямим снарядом уб’ють».

І я поїхав туди ще раз – разом із своїм другом.

Потрісканий, спалений жорстоким сонцем степ дихає задухою в обличчя, я висуваю руку з вікна вагона, щоб зловити на швидкості прохолоду, а беру лише спеку, від якої шерхне і лущиться шкіра; степ їжиться кураєм, блищить пліснявими шкуринками солончаків, а далі таки не витримує палу – кришиться на пісок, і вже куряться піщані дюни від легкого вітру, немов крихітні кратери, і тільки зелені куполи гробниць, розкидані зрідка в пустелі, та стада верблюдів засвідчують, що й тут не мертвий світ, що й тут живуть люди.

Усе це мені знайоме й навіть рідне, бо ж у цьому степу я провів три своїх юних роки, збагнув ціну краплині води й клаптикові тіні під саксаулом, навчився перемагати не тільки лінощі, а й крайнє виснаження, видобувати із себе незвідані запаси сил і радіти відпочинку.

Мій друг мовчить, він зараз там – на кінцевій зупинці нашої дороги, у тих людей, які, можливо, бачили останні й не відомі йому сліди батькового життя. А я впізнаю усе довкола, хоч бурі не раз і перегорнули тут піски, засипавши мої власні сліди – теж дорогі мені. Курай перекотився степом чи не два десятки разів відтоді, як тут стояли наші солдатські намети, а все виглядає незмінним на цьому жовтому неозорі, що розтікається в безмежжя і тільки одним боком недосяжно далеко спиняється перед окрайкою Читкальських гір, які манили нас до себе повноводдю й зеленню, мов обітована земля.

Десь тут, а може, он там, стояли щоліта наші військові табори, і затишні казарми поблизу Бухари, мінарети, медресе й торгові куполи здавалися нам тоді хіба що казкою, бо так завжди в пустелі: нереальним здається людині живий світ.

О, тут! Тут. Глибокий каньйон, що потягнувся від далеких гір, наче в’їзд до степу, – це ж у ньому стояли наші машини й зенітки; ось полустанок, залізничний будиночок, а біля нього колодязь, з якого ми брали воду, і жухла зелень довкола нього, немов оазис… Поїзд мчить,

не зупиняється, біля будиночка стоїть смаглявий службовець з жовтим прапорцем у руці, біля криниці жінка пере шмаття – так було і тоді, тільки це вже інші люди… І враз видиво – чітке, мов малюнок вуглем, – скресає перед моїми очима: навідник з моєї зенітної обслуги Хамракул порскає водою біля криниці, розкошує і крекче: «Друг, друг, не лей больше – вода в сапог поехал!»

Таке виразне відчуття дотичності до минулого, ніби час повернувся назад, і я ступив удруге в той самий слід, давно засипаний піском, і мене в цю мить не обходив мій друг, якому байдужі були і каньйон, і полустанок, і криниця; я вже йшов тією доріжкою, яка десь там, у Читкальських горах, повинна схреститися із стежкою Ясенюкового батька.

Я мало не скрикнув, мало не зірвав стоп-кран, на який обіперся ліктем; поїзд простугонів на повній швидкості, станційний будиночок змалів, лише Хамракул зостався зі мною, і розсоталося усе призабуте й заплутане в яскраву кінострічку.

Хамракул із Хумсана – зеленого села в Читкальських горах, син Асам-аки.

Він прийшов у наш зенітний полк через рік після мене. Був високий, немов жердина, і горбився, згинався серед нас – натоптаних коротунів-хліборобів: йому незручно було за свій зріст, якого досі, певне, не помічав, бредучи глибокими ізворами за овечими отарами. Добродушні його очі нітилися ще й від того, що по-російськи знав не більше десяти слів; широкий ніс розплющувався у зніяковілій посмішці, коли у командирів опускалися руки, тому що не могли з ним порозумітися; карабін він тримав, мов герлигу, і повертався в строю завжди не в той бік.

Хамракул був добрий. На всі труднощі, навіть коли одержував наряд на кухню, мав одну відповідь – «хорошо», в людях бачив тільки гарне, погане взагалі для нього не існувало – видно, в доброму краю виріс. Усе розумів, усе вибачав, крім одного: цідив незрозумілу, певне, круту лайку, дивлячись, як наші навідники, стріляючи по мішенях, безбожно «мазали». Його тихі, немов гірський серпанок, очі гостро напружувались, коли над полігоном пролітав літак, буксируючи за собою конус; зарядник Хамракул, який спочатку навіть снаряди подавав не тим, що треба, боком, кожного разу після чергової серії пострілів сплескував руками і, вилаявшись, бідкався: «Вай-вай…»

Я не знаю, коли те сталося, а полюбив його і сам дивувався, що мене не бентежить його свята, незаймана простота. Хамракул став моїм другом. Одного разу він сказав:

– Поїдеш зі мною в Хумсан.

Це було не запрошення, а ствердження того, що має відбутися, і ніби для переконання, що там справді варто побувати, він показав на силует високої гори, що блідо синіла на видноколі:

– Бачиш, орел над Кук'юлем літає… Не віриш, що бачу орла? Постав мене один раз навідником – сам переконаєшся…

Він кілька разів просив мене про це, і я самовільно, ризикуючи потрапити на гауптвахту, посадив його за каліматор на бойових стрільбах. Тоді сталося диво, якого ще не знав полк: Хамракул трьома чергами тричі розсік конус-мішень – тільки клаптики рожевого шовку впали на полігон.

Примчав на газику сам командир дивізії, послав нас обох умиватися до нашої криниці біля станційного будиночка: Хамракул отримав десятиденну відпустку, я – триденне звільнення.

– Вода в сапог поехал! – сміявся і кректав Хамракул, умиваючись, а другого дня ми вже були в Хумсані.

Мій друг, напевно, відчув, що я, мандруючи своїми слідами, наближаюся до тих, які тривожать його, він діткнувся до мого плеча, мовив:

– Розкажи, але слово в слово, що повів тоді Асам-ака… І я, облишивши своє, пригадував останню стежку Ясенюкового батька.

Хамракул постукав у хвіртку, вмуровану у високий дувал, ми довгенько чекали, поки вона відчинилася. До нас вийшов, спираючись на милиці, сивоголовий чоловік, подібний до Хамракула, лише нижчий зростом; побачивши сина, він прицмокнув, дивуючись не так з його появи, як, певне, з військової форми, потім пошкутильгав попереду нас стежкою в сад.

Важке від абрикосів і слив гілля вгиналося аж до землі, з виноградних заростей визирали медові грона, а помежи кронами дерев просвічувалися синюваті, порослі кущами головаті пагорби, що спиналися один над одним, немов велетенські сходи до гостроверхого Кук'юлю. Я задивився на це справжнє диво після одноманітних і німих пісків; Асам-ака сказав осміхаючись:

– Казав мій дід: коли зневіришся в Аллахові, піди в гори – і знову увіруєш, побачивши, що він створив… А ти звідки будеш?

– Теж з гір. Карпатських…

– Земляк! – сплеснув у долоні Асам-ака, і милиця випала з його руки. – Земляк! Кров твоя – моя кров…

Він загукав щось по-своєму, на рундук вийшла жінка з немовлям на руках, співучим голосом привітала сина, віддала йому сповиточок, а сама забігала, виносячи в сад тарелі з фруктами й сулії з вином. Хамракул гуцав на руках немовля і теж говорив незрозуміле для мене:

– Твоя сестра, в ній також твоя кров.

Асам-ака наливав у склянки вино і говорив швидко, наче боявся, щоб його не перебили:

– Ти знайди, коли повернешся додому, знайди його сина, він казав, що в нього є син… Ай, забув його фамілію… Від Тернополя йшли ми разом, а в Карпатах я нарвався на міну, весь одяг зірвало з мене вибухом, тільки ремінь залишився на тілі, дивлюсь – а ноги нема… А потім він дав мені кров, моя вся витекла. Він мав її багато, він був такий, як ми разом утрьох, і вся кров у мені – його кров…

Асам-ака змовк і, пильно позираючи на нас з Хамракулом, запитував, стверджуючи одночасно:

– Брати? Брати… Ви тут, а ми там були братами. А може, ти його син? Ні… Вай-вай, як він звався? Дерево таке міцне росте у вас – карпатський саксаул… Пам'ять стала в мене погана після контузії. Він говорив завжди: «Мене ні осколок, ні куля не візьмуть, мене хіба що прямий снаряд уб'є…»

– Що сталося з ним? – спитав я обережно.

Асам-ака обхопив обома руками голову і довго, немов маятник, хитався в тузі з боку на бік, а потім сказав:

– Його вбило на перевалі… прямим снарядом… Ніщо не зосталося від нього. Про це мені написали в госпіталь… Знайди його сина, скажи, що батькова кров і пам'ять живуть у Читкальських горах. Ай-яй… Як він звався?.. Дерево таке росте у вас…

– Це був батько… – прошепотів мій друг. – Дерево, як саксаул. Ясен! Це батько – Василь Ясенюк…

За вікном поїзда промайнули жовтолисті тополі, а далі зелень густішала і стишувався стрімливий хід – ми під'їжджали до станції, за якою спиналися один над одним головаті пагорби, немов велетенські сходи до гостроверхого Кук'юлю…

…Хамракул казав мені на прощання: «Приїдеш – найкращого барана заріжу». Обіцяли доконче зустрітися – і обидва не вірили у свої обіцянки…

І ось їдемо із щемом у душі – я і Ясенюк. Дорога звивається під гору, звужується, стає крутою стежиною, що пролягла поміж дувалами, я впізнаю тут кожен закрут; мій друг сторожко

придивляється до незнайомих місць, наче хоче знайти слід свого батька і взяти з нього щось важливе й таке необхідне для життя.

Хамракул навіть не скрикнув, побачивши мене, – такі вже врівноважені й спокійні узбецькі пастухи! Ми тихо обнялися, і він пішов попереду у сад, до того місця, де ми пили колись вино.

Я дивився на нього, шукав змін на його обличчі і не знав, з чого почати розмову, та випередив мене Ясенюк:

– Де ваш батько, Асам-ака?

Хамракул зігнувся дугою, невизначено розвів руками, прошепотів:

– Немає вже Асам-аки…

Я побачив, як здригнулися плечі в Ясенюка, померк погляд: для мене стежка спогадів лише розсотувалася, і я нині піду нею в довгій розмові із старим побратимом, для Ясенюка ж вона закінчилась – слід згубився…

Хамракул гукнув у бік дому, звідти вийшла молода дівчина у квітчастій хустині:

– Юлдуз, неси до саду обід – брат приїхав. – І до мене: – Немовлям тоді була, це моя сестра…

Юлдуз подавала на дастархан запашні страви й напої, і коли ми вже роззнайомилися, сиділи й розмовляли, Ясенюк сказав дівчині:

– Ти моя сестра теж…

І ступив у живий батьків слід, на його стежку, що враз продовжилась, і не буде їй кінця…

Трамвайна зупинка «Базар»

Мені це прийшло до голови нині вранці, і я таки зроблю те, що задумав…

Я працюю в майстерні електропобутових приладів, що міститься на першому поверсі нашого нового будинку, вікна з якого виходять на стару міську магістраль.

Щоранку спускаюся ліфтом з сьомого поверху і прямо з ліфта заходжу до робітні. Мені добре: я не мушу, як інші, товпитися у дверях трамваїв чи автобусів, влітку не стікаю потом у переповнених вагонах і автосалонах, зимою не знаю, що таке одягання і роздягання, не боюся запізнитися вранці до праці, а ввечері на телепрограму «Новини», якщо, буває, на дорозі станеться затор. Міським транспортом користуюся тільки у вихідні, коли забагнеться виїхати за місто подихати чистим повітрям або ж повештатися старими кварталами, де музей біля музею, кав'ярня біля кав'ярні, де перші поверхи – суцільні крамниці, а в кожному кварталі свій кінотеатр, де прохолодний підземний перехід виводить тебе в старовинний район міста з відновленими фортечними стінами та вежами.

Та це вже моя охота, а не щоденний обов'язок, і тому я співчуваю людям, яким доводиться тяжче, ніж мені.

Навпроти нашого будинку – трамвайна зупинка. З вікна майстерні я маю можливість спостерігати невпинну метушню, яка в години пік до краю виморює людей, коли вони вранці квапно добираються на роботу – хто до старого, хто до нового міста, – а ввечері не менш квапливо повертаються до своїх жител. Я не старий, ще й не жонатий, і досвіду в мене не бознаскільки, зате я містянин потомственний, не зайшлий, і тому мене обходить усе, чим і як живе наше місто, – тож радію радістю його мешканців, і болять мене їхні болі, як мої власні, бо й до своїх вигод і невигод я теж не байдужий. Мені здається, що та міська метушня, яка вдвічі або і втричі помножилася за останні кілька років, найбільше наше лихо, і хоч воно породжене добробутом (якби жилося в місті погано, то не подвоїлось би його населення, не кажу вже про приватні автомашини), – треба якось з цієї біди вилазити.

Тож нині вранці прийшла мені до голови непогана ідея: зменшити, хоча б для початку, кількість трамвайних зупинок. Наш будинок, наприклад, виріс на колишньому базарчику.

Базарчика, отже, немає, то й відпала потреба у трамвайній зупинці, яка досі вирує навпроти вікон моєї майстерні, і якби її зняти – спала б бодай на стілечки тижба на цій перевантаженій магістралі, люди швидше б добиралися на роботу, менше витрачали б здоров'я, та й ми, які тут працюємо, відпочили б від невпинного галасу – в нас нерви також не залізні.

Моє робоче місце – обличчям до вікна. Кожного ранку о восьмій тридцять я бачу, як, притримуючи однією рукою капелюха й витягаючи з-поміж щільно збитих людських тіл товстого портфеля, завжди розстебнутий, виштовхується з трамвайних дверей сивий і поважний учитель математики Іван Григорович; трохи раніше вискакує з трамвая кругленький коротун з ріденькими вусиками, завжди усміхнений голяр Влодко; о восьмій сорок п'ять, за цілу годину до початку свого робочого дня, приїжджає кравчиня Павлина – ті колишні селюки завжди бояться запізнитися; граційно, не кваплячись, ніби проникаючи крізь юрбу, прямує до пивного бару розкішностанна буфетниця Аня, і тільки швець Юзько завжди сидить за машиною у своїй майстерні, що на другому боці вулиці, – він, як і я, теж мешкає над своєю робітнею.

Та найбільше співчуття викликає в мене незнайома дівчина з розпущеним білим волоссям; вона появилася на цій зупинці не більше року тому – така тендітна, тоненька, з «дипломатом» у руці, певне, студентка: дівчина весь час нервово позирає на годинника і розпачливим поглядом супроводжує щонайменше три трамваї, не маючи сили пробитися досередини. Я не витримую, вибігаю з майстерні, й коли підходить четвертий, заштовхую її зі сходинок на площадку і вертаюся назад. І хоч вона, звісно, й не підозрює, що має в моїй особі такого доброго приятеля, все ж останнім часом помічаю, що білявка вже й не пробує сама входити до трамвая, а мені від того якось добре на душі. Я вирішив було допомагати їй пробиватись у перший трамвай, та досі ще ні разу не виконав своєї обіцянки: так мені любо дивитися на її тендітний стан, на стурбоване личко, на той плавний жест, коли вона позирає на годинника.

Я не вперше нині задумався над проблемою зменшення руху, штовханини, скреготу в місті, вона мене весь час турбує, і я іноді приходив до зовсім нісенітних висновків, наприклад: розселити б людей за місцями їх праці! Розумію всю марність своєї філософії. Бо якби це старе і вічно поновлюване новими районами місто хтось і справді якимось чудом перебудував наново, якби навіть у кожному кварталі відкрили майстерню «Хвилинку» і пив'ярню, подібну до нашого «Вітерцю», все одно комусь знадобився б саме Юзьо, який бездоганно накладає шви на розпорені жіночі чобітки, комусь не смакувало б пиво в іншій пив'ярні, а тільки в Ані, яка вправно вишиковує керамічні кухлі на ляду, і вони стрімливо пливуть по ній не розливаючись, попадаючи в руки спраглих чоловіків; зрештою, коли б у кожному мікрорайончику був свій індпошив, то багато хто не міг би обійтися без майстрині Павлини з ательє «Оксана», бо вона знає свій, сільський секрет крою жіночих свит; десятки, а то й сотні чоловіків доїжджали б до голяра Влодка, який віртуозно дрібно січе ножицями над вухом і завжди має свою постійну клієнтуру; інший ходив би сюди спеціально для того, щоб поглянути крізь пройму між висотними будинками на Замкову гору, яку звідси видно всю – від підніжжя до купола, всіяного людьми, схожими на цвяшки; припустимо на мить, що всі школи нашого великого міста стали рівноцінними, – все одно хтось посилав би свою дитину в тридцять дев'яту, висунуту до самого тротуару скреготливої вулиці, бо тут працює видатний математик Іван Григорович, а той, що проживає поруч зі школою, посилав би свого вундеркінда на другий край міста, щоб тільки якнайдалі від цього деспота, несправедливця і мучителя.

Неможливо, ніяк неможливо навести тишу в місті; рух, який розносить людські потоки з краю в край, мов кров по жилах, оживляючи всі його клітини, є, власне, життям міста, бо тільки так воно може обмінятися досвідом, клопотами, радощами; я не хотів би, щоб наше майже мільйонне місто розпалося на безліч автономних містечок, не зв'язаних єдиним кровообігом, – тоді б його просто не стало. І все ж, коли дивлюся на цю зупинку, яка називається «Базар», а базару давно немає, я усвідомлюю її непотрібність: адже нижче на якихось двісті метрів є зупинка для медиків, вище – на стільки ж – для політехніків, тому я впевнений, що зроблю

добру справу, якщо напишу просьбу в міськраду, щоб її зліквідували: цей захід заощадить людям дрібку часу і звільнить їх від зайвої нервозності.

Це тверде рішення остаточно викристалізувалося в мені, коли спускався до майстерні. Я вийшов з ліфта, сів за свій робочий столик, вікно запітніло від весняного туману – трамвайної зупинки не було видно, а намір мій був такий твердий, що мені здалося: зупинки давно вже нема, принаймні місяць.

І ось я дивлюся в матове вікно і бачу: шастають автомобілі по магістралі не зупиняючись, зрідка прогуркотить трамвай, а на тротуарі гнітюча тиша; я намагався зловити хоча б одне обличчя в трамвайному вікні, та це не вдається, і мені стає шкода, що вже ніколи жодне не вкарбується в мою пам'ять, мало – шкода, я відчуваю терпкий щем усамітнення, бо ж минув тільки місяць, а людей довкола мене стало менше, я тих людей, з трамваїв і автобусів, упізнавав у всіх кінцях міста, з деякими навіть вітався, а тепер моє знайомство щоразу звужується, і мене огортає почуття осиротіння.

Тротуар порожній, чисто підметений, ніхто не заважає мені бачити другий бік вулиці. Доля частково компенсувала мої втрати: я маю можливість вряди-годи помахувати рукою Юзьові, який теж сидить обличчям до вікна і відкиває мені головою: руки й ноги в нього зайняті. Він без упину махає коліном, розганяючи колесо шевської машини, голка дрібно строчить по швах жіночих чобітків – до Юзя завжди довга черга. Біля нього, за другою машиною, сидить без роботи молодий хлопчина, тільки що з профтехучилища, я бачу, як Юзьо жестами переконує клієнтів: я ж не сторукий, та йдіть до хлопця, він уміє, чогось-таки навчився в училищі; хто не має часу, виходить з черги, стає біля другої машини, з недовір'ям приглядаючись, як працює молодий майстер, та ось одна жінка розмахує руками, не йде, впирається: а може, я аж з Левандівки йшла до вас, а ви мене до хлопчика відсилаєте; друга масно усміхається: та де ми такого сторукого найдемо; Юзьо статечно витирає об фартух долоні й, зітхаючи, береться далі за шиття, бо – що маю з вами робити?

А тротуар давно порожній, не скриплять на вулиці гальма, не товпляться й не галасують люди, жодного знайомого обличчя, ні на кому око зупинити, Юзьо махає коліном і, зайнятий за шитвом, не має часу глянути в мій бік, а мені вже Юзя й замало; мчать трамваї і автобуси мов шалені, я ловлю себе на думці, що Павлини-кравчині давно не бачив і не скоро побачу: в неї раз на два роки псується пилосос, а «Оксана» вище, і Павлина виходить з трамвая десь там, біля політехніків, виходить теж, напевно, з запасом на годину, і з ким-то вона збавляє той час, а приходила ж до мене іноді на балачку. «Ой, майструню, маю того міста по ґульку, і яка то лиха година вигнала мене з села, таж там така благодать – запахи, щебети, шелестіння, а тут стук та грюк, та я там усіх до одного знала: що говорить, що думає, що їсть, а що п'є, а тут немов у пущі; людей багато, і всі чужі, в одному будинку роками живуть і не знайомляться, повітря смердить бензином, вода – залізом, а там такі криниці, Боже: гукнеш у неї вранці, а ввечері луна вертається». Я слухаю, посміхаюся і потім кажу їй, що хто не любить людей, той не знає їх ні в селі, ні в місті, а я на Базарній зупинці якщо не з кожним розмовляю, то хоч вітаюся, і ви не думайте, Павлино, що пахнуть тільки трави, ви лише принюхайтеся до розігрітого влітку асфальту – і вже ніколи того запаху не забудете, таж навіть трамвайні рейки пахнуть після того, як пройдуть вагони, а втім, плачте собі за тією сільською криницею, а я тут маю свою у дворі і дивлюся не в неї, а з неї – вгору, тільки того, що плюнути не можу, бо вернеться слина… «А то, майструню, в яку криницю не плюнеш, все одно твій плювок тобі й повернеться». – «Щоб вам добре було, Павлино».

Нема Павлини, а пилосос у неї ламається раз на два роки, з ким вона цю годину пробалакує?.. Господи, коли то я розмовляв з Влодком? Підстригатися ще не час, а на зупинці ми майже щодня балакали; я виходив курити й частував його «Орбітою», а він за те випалював мені, мов з кулемета, всі відомості про своїх клієнтів; не можу твердити, що Влодко завжди правду каже, та все одно мені здається, що я побував на всіх художніх виставках, бо він стриже

художників. Знаю, що хто намалював і за що дістав нагороду, кого хвалять, а кого критикують; Влодко таки не все бреше, я сам бачив, як він у Ані пив пиво з тими малярами – і як він їх стриже та голить, коли вони всі патлаті й бородаті. Влодко хвалькувато підморгнув, але не підходив до мене – де б то! – а потім, коли вони вийшли, таки підкотився й показав услід рудобородому: голови ліпить, а три його сини вчаться в Художньому інституті, і всі будуть ліпити голови, але чи то так повинно бути, чи мої діти теж колись мають стати голярами, а той другий, вусатий, має дві коханки, диви-диви, підійшов до них третій, з мішками під очима, той з натурницею оженився, бо вона – хи-хи – щодня стояла перед ним у чім мати народила; я від Влодка знав про всіх письменників – то теж його клієнти, тепер же не знаю нічого, бо зупинку зняли, а я стрижуся раз на місяць.

Мені сумно, що давно не бачив Івана Григоровича; хоча з ним ми особисто й не знайомі, але я від Ані багато дечого дізнався про нього: він міг би вчити не лише малих голопуцьків, а й студентів – таку має голову; Аня знає, бо в Івана Григоровича вчиться її син, і най заткнуться ті, які брешуть, ніби він злий… Згадую, що давно не бачив, як учитель виштовхується зі своїм портфелем з трамвайних дверей, він тепер сходить на зупинці внизу або вверху і двісті метрів тюпає, бо школа поруч з моїм будинком, і мені його жаль… І Аня вже давно не вигинає розкішний стан перед моїм вікном, і дівчина з довгим білим волоссям не пропускає три трамваї…

Сумно мені… І враз я проганяю задуму, дивлюся на годинник: восьма сорок п'ять, на вулиці тихо – це ж та раптова тиша після години пік повернула мене до дійсності. Встаю, протираю запітнілу шибу: на зупинці вже нема нікого, тільки – мамо рідна! – стоїть вона, така тендітна, русоволоса, з «дипломатом» у руці, раз у раз поглядає на годинника, трамваї проходять один за одним, а вона не сідає і – чи це мені здалося – позирає на моє вікно. Кидаюся до дверей – бідна, не могла без мене сісти, вибігаю на тротуар, вона лукаво посміхається і йде до трамвая, я за звичкою підбігаю за нею, допомагаю їй увійти до вагона і аж тоді помічаю, що він напівпорожній; дівчина повертає до мене своє сліпучо-біле обличчя й каже: «Дякую, ви такий добрий…»

Мені присихає язик до піднебіння, я відриваю його, ковтаю слину й питаю: «Ви студентка?» Вона знизує плечима, відказує: «Чому конче – студентка? Може, я у вашому тресті прогресивку вам нараховую? Хіба це має якесь значення?»

Трамвай рушив і швидко поїхав униз, я ж стою, мов очманілий, і перше, що приводить мене до тями, – залізний стовпчик з табличкою «Зупинка "Базар"». Я аж передихнув, підійшов, ніжно повів рукою по залізу і вмить відчув, як моє рішення написати листа в міськраду гасне, тане, я з любов'ю поглянув на двірничку, яка замітає засмічений недопалками тротуар. Мені жаль стало, що нині запітніло вікно в моїй майстерні і я не побачив, як ідуть на роботу Іван Григорович, Аня, Павлина, Влодко; наче збіднів, і подумав, що все мені в цьому місті дороге, і зупинка також, і якщо її знімуть, то це, безперечно, добре, але хай воно станеться без моєї участі. Терпіли дотепер і ще потерпимо: і галас, і скрип гальм, і метушню, і спізнення на роботу, і шарпання нервів.

Нічого тут не вдієш – місто є місто.

1975

Несподіване…

Таке хіба що вигадаєш: у те саме село під Яблуницьким перевалом, у якому що другий господар – то Василь, а господиня – Василина, Оксана зовсім випадково потрапила втретє.

Стояла на порозі кімнати, в якій цього разу замешкає, можливо, надовго, і не могла перебороти почуття здивування від того, що все на світі для неї змінилося, навіть гори довкола Довгопілля змаліли, тільки ця світлиця така, ніби звідси ніколи й не виходила, і вдову Васи-

лину, відколи не стало її Івана й вона почала жити для свого Василька, неначе обминули роки – щоб дужа була для подвійної ноші.

– Та певно, що будеш у нас, а що робити, – вже котрий раз повторила господиня, і Оксана подумала, що Василина зовсім така, якою була і десять, і три роки тому, бо навіть тональність мови залишилась у неї та сама, лише до того згідливого, м'якого і ледь винуватого «а шьо робити» додалася чомусь дрібка гіркоти й покірливості.

– Та будеш у нас, – ще раз сказала Василина, – бо й до школи близько, і… ти ніби вже й наша, – говорила про себе у множині, хоч була у хаті сама. Здавалося, спонукувала Оксану спитати про Василя, бо як це так – не спитати, де він, коли його дома немає.

Але Оксана змовчала й за третім, і за п'ятим разом, наче боялася прив'язати себе цим питанням навічно до Василининої хати, бо ж не з власної волі прийшла сюди, хоч з власної піде звідси назад до того життя, яке десь там, у місті, давно закрутилося міцним трибом, а Довгопілля, і Василина з Василем, і висока Тарниця, і млин обіч ріки залишаться лише епізодом, як та мельникова недоспівана пісня:

Закувала зозуленька на високім дуб'ю:
Відколи-м тя поцілував, відтоді тя люблю…

Оксана не спитала, і господиня проказала з тією ж дрібкою гіркоти й покірливості в голосі:

– Ліпше, якби-сь уже була й не їхала від нас з тієї прахтики. Але що робити…

– Мусила ж я університет закінчити, – відповіла Оксана. – Та й звідки могла тоді знати, що мене пошлють у Довгопілля…

Василина поправила на шиї хустину, немов хотіла приховати терпку спазму, що пробігла горлом, опустила очі, спитала:

– То ти не сама сюди… захотіла?

– Направили, Василино!

– Та й то правда… – І додала ніби й недоречне: – Якби ж то людина могла наперед знати…

Післяобіднє сонце вдарилось об шибки, ковзнуло по старій іконі на чільній стіні, зачепилось об смугасту верітку, що звисала, як і колись, зі сволока, і снопик променів освітив гарячобарвисту картину над ліжком: вранішні гори при сході сонця, з ущелини біжить ріка, рікою пливе дараба, за кермом – на першому плані – дужий бокораш. То робота Оксаниного батька, він її закінчив того дня…

Оксана чекала, що Василина зараз спитає про здоров'я тата («дякую, працює, виставку мав недавно»), господиня перехопила погляд дівчини, що вчепився картини, та, видно, не хотіла ворушити болючих згадок, бо квапливо промовила:

– То кажеш, Сатана також їхала з тобою? Ото вже радіо, ото осуда людська, всюди її повно, усе їй мус знати.

– І мельника бачила в Устєріках, але він не впізнав мене.

– Тебе лишень я впізнаю. Тебе і… таки ніхто тебе не впізнає – така ти за цих пару років файна та розкішна стала. Але що робити… – густішала гіркота й покірність у голосі Василини. – А ти присядь, присядь з дороги.

З Верховини до Устєрік Оксана добиралася зарання. На душі було млосно-тривожно, то завжди так у дорозі, а ще коли ця дорога вперше в житті цілком самостійна, коли вперше відчуваєш, що мама, тато, вчителі – вже не наставники, а тільки друзі, і наставником стаєш сама. Ти вже звільнилась від опіки, а ще не впевнена в собі, ще не захищена імунітетом власного досвіду і тому…

– На Довгопілля, – сказала Оксана у віконце автобусної каси, сказала так несміливо й скрадливо, ніби на ніч до чужої хати просилася пізньої години.

– Як автобус прийде, – відказала з віконця чорнява дівоча голівка, і по тому м'якому «прийде», що добре ловилося слухом, а записати фонетичною транскрипцією під час діалектологічної практики було дуже важко (прийдє, прийд'е, прийдйє), Оксана остаточно впевнилася, що вона вже на етнічній території Гуцульщини, хоча вивіска на автобусному будиночку – «Устєріки» – сама собою про це свідчила. І ще у словах касирки – це теж вловила Оксана – прозвучав сумнів, чи той автобус взагалі прийде з Яблуниці, бо по Білому Черемошу нині вдосвіта пронеслася повінь і могло десь розмити дорогу.

Сіла на валізку й чекала терпляче, а люди тиснулися все ближче до касового віконця, ніби від цього залежало – пошкодив Черемош дороги й мости чи ні, гомоніли про нічний хмаролом.

Оксана слухала ті розмови неуважно, а вони мимоволі записувалися на стрічці пам'яті, як тоді у зошит, коли під керівництвом доцента Дуліби збирала діалектологічні матеріали і ні разу й не подумала, що колись їй доведеться їхати на вчительську роботу у те саме Довгопілля, де в дитинстві зачарували її гори, а в юності зародилося щемке бажання стати науковцем-діалектологом.

– То Яблуниця, скажу вам, така, аби ся світила! – пробурчав збоку невдоволений голос старої жінки.

«"Аби ся світила…" Що означають ці слова, – мимоволі задумалась Оксана. – Лексичний матеріал позитивний, а з тону – проклін… Щоб прийшла на неї посуха… Щоб вирубали довкола ліс… Щоб буря позривала дахи і біліли крокви… Чи щоб згоріла – і так засвітилася?»

– А що вам та Яблуниця лихого вчинила? – чийсь голос з гурту.

– А то що і всюди – Господа Бога там давно забули.

– Та ви такі, що за всіх годні відмолитися.

– А що – не відмолила? Цеї ночі сатана летів горами, то я вже такий отченаш знаю…

– Якбись-те були навчили того отченашу яблуницького шофера, то, може, борше приїхав би.

– А він також сатанинський, ая!

Харючка? Оксана повернула голову в бік, звідки долинав буркотливий голос: на м'якому мішку, мабуть, з овечою вовною, сиділа гачконоса жінка з очима біснуватої. Так, та сама плітка́рка й святенниця, яку у Довгопіллі прозивали Сатаною!

І хоч з нею в'язався спогад про перший тяжкий день у житті Оксани, все-таки зринув у пам'яті той день, бо починаючись, він не знав, який буде його кінець.

Подібні дні трапляються, мабуть, раз на вік, та й то, напевне, не у всіх – так чітко виписані в природі й людях. Скільки їх минає – блідих, невиразних, байдужих; нічого в пам'ять не вкарбують: ні контура гори, ні рис людського обличчя, ні слова, ні звуку. А тоді – з самого ранку…

Жовтий круг сонця, заблуканий між перистими хмаринками, уперто спинався на Тарницю, тяжко будилися з дрімоти гори, ліниво дихали голубими випарами. Небо відкарбувало синявою профіль тата, а він, збуджений, рішучий, мовив до господині: «Василино, пригляньте за Оксаною» і подався з мольбертом у гори – вчора тато нервово змивав полотно, не вдавалось щось там у нього; господар Іван ще вдосвіта пішов уверх по Черемошу на сплави; Василина мовила оте своє ласкаве й згідливе: «Та що робити, з Васильком буде Оксанка, а ви собі йдіть, ідіть, бо що робити…» І поквапилася на полонину доїти корів.

Путівець біжить між вільховими кущами понад рікою, путівцем лопотять дві пари босих ніг; гоп – дві пари босих ніг перескочили вузьку млинівку, що протяла низький туман і побігла на лотоки до млина, мельник розвішує на жердинах важкі й мокрі, виваляні в ступі ліжники й наспівує оте своє ніколи не доспіване: «Закувала зозуленька…»; вогнем вибухають одна за одною хмаринки в небі, пучнявіє Черемош рудими водами, хоч грози й не чутно було; мельник крекче, видихає рештки сну з грудей, пробує пучками золотий кульчик у лівому вусі – «це від навроків» і всілякої біди на цілий день і – «відколи-м тя поцілував, відтоді тя люблю»; Черемош уже натужно шумить, тихо йде перша дараба, зрідка перемовляються бокораші.

Усе таке виразне й зриме, а дванадцятирічний Василько, ровесник Оксани, ні з того ні з сього зупинився і – немов вірша напам'ять – випалив:

– Як виросту – твоїм леґінем стану!

– А я?

– А ти будеш моя княгиня!..

Гарно зробилося від цих слів Оксані й дивно було, бо про таке лише чула, але ніхто їй того не мовив, і не чекала, бо то ще рано такої мови чекати, а Василько таки сказав, і, мабуть, ці його слова окреслили той день так контурно й чітко, що все запам'яталось донині – від слизько-чорної кременевої гальки на зарінку до величезної кряжистої голови далекої Тарниці.

А потім вони втікали щодуху в ліс, бо побачили, як пряде стежкою Сатана-Харючка, а не хотіли здибатися з нею; певне, несла святенниця бесаги пліток з усього села і на додаток клубок Божих повчань, до самотнього мельника несла, який – єдиний у селі – мав терпець її вислуховувати; діти ж слухати не хотіли й утікали в ліс, де пахло грибами й живицею.

На обід прибігли додому (тато вже повернувся з гір) і заніміли на порозі від дивного видива. В хаті на стіні висіла ще не висохла свіжа картина: нинішній день з жовтим кругом сонця між перістими хмарками, з лінивим голубим туманом, з напучнявілим рудим Черемошем і довгими дарабами – весь був на полотні. Дужий бокораш наліг на кермо, аж випнулися вузлами м'язи, обличчя його здалося дуже знайомим, і Василько вигукнув:

– То мій тато!

А тоді чи трохи пізніше, чи аж над сам вечір прибігла на подвір'я Сатана і закричала:

– Кара Господня, кара! Йдіть до мельника – Івана забрати!

І той зчорнілий день теж був чіткий і виразний. На картині – живий, а на столі споряджений господар Іван – мертвий. Василина згорблена над ним; мельник пучками сіпає золотий кульчик у вусі – сердиться на талісман, що не вберіг цей пишний день від горя; людно в хаті, чутно шепоти: «Кермо заклинило, скинуло на закруті під талбу». Василько не плаче, лише злякано позирає то на мертвого на столі, то на живого на картині батька й ще не усвідомлює, що віднині тато залишиться жити лише там, на стіні… Оксанка не знає, чим зарадити, бо ж і її тато теж цього не знає: він тільки то стискує, то опускає руки, і дівчинка, щоб якось продовжити добро цього дня, яке раптом обірвалося, шепоче до Василька:

– Чуєш… Як виросту – буду твоєю княгинею…

…Люди вже атакують віконечко каси, ніби від тієї дівчини з чорнявою голівкою у цю мить усе на світі залежить – галасують жінки, і навіть Сатана забула про свій всесильний отченаш, найдужче за всіх обурюється на транспортні непорядки:

– Бо то вп'ється, ади, залізе під капот і свічки в радіаторі шукає.

«Збагачення говірки сучасною лексикою», – констатує у думках Оксана.

Чоловіки – ті спокійніші. Якийсь парубійко з буйним чубом, що спадає з-під кашкета на чоло, сидить на лавочці біля старшого ґазди, що спокійно пихкає люлькою. Оксана впізнає мельника: золотий кульчик у лівому вусі і живіт, немов борошном напханий, – сидить парубійко, шукає руками по кишенях і без угаву теревенить, що гроші – то пусте, а документи – річ дуже важлива, і якби він загубив гроші, то б і не скривився, а от десь не може знайти документа, а це вже, казати, біда.

– Ти такий, парубче, якби-сь учора трохи коло горілки посидів, – каже мельник.

– Та посидів'єм, сидів, ая…

– З якої утіхи чи, мо', біди, най ся преч каже?

– Тато слабують, не з утіхи, вуйку.

– Ба що йому?

– Ноги болять.

– А кілько татові років?

– Та вже за дев'ядесять.

– Е-е, такі ноги мають боліти, не бери собі, хлопче, туску до серця.

Ну де таке вичитаєш? Отак сиди, слухай, підслуховуй і тільки записуй. Доцент Дуліба завжди невдоволений студентами: холості записи, збиті фрази, не вміють до людей підійти. А то ж важко, майже неможливо записати від людини живу мову опитуванням. Це ж треба так зжитися з людьми, щоб вони не зауважували ні тебе, ні блокнота у твоїх руках.

Он міст через Черемош – туди дорога з Устєрік до Красноїлля. Ходили туди з Дулібою, там донині стоїть маленька хата-читальня, в якій працював Гнат Хоткевич із своїм гуцульським театром. Студенти зустрілися із старенькою вдовою письменника, вона щоліта приїжджала сюди на відпочинок. Розповіла таке. Потрапив Хоткевич сюди вперше саме на престольний празник. Вийняв з кишені записник, ходить від гурту до гурту, слухає та все занотовує, а гурти тануть, тануть, дивиться Хоткевич – спорожнів майдан. То довелося йому роками тут сидіти, поки…

«Це для вас приклад», – сказав Дуліба й накликав на себе бурю.

«Нині не ті часи, не можна науково працювати без бібліотек; це утопія, романтика; сільський учитель, крім сотні навантажень, ще має свиню й десяток курей; де ви бачили сільського вчителя – ученого; Сухомлинський – виняток, а втім, йому були створені умови; зрештою, чому ви самі сидите у великому місті, а не йдете в народ?»

Але ж мав-таки Дуліба певну рацію… «Біля горілки посидів, такі ноги мають боліти» – цього не випитаєш і не видумаєш, таке треба випадково почути. Свині й кури не обов'язкові для вчителя. Бібліотека нині – не така уже й проблема. Сухомлинському ніхто спеціально не створював умов… Втішай, втішай себе, Оксано, бо що тобі залишилося робити…

Дипломну роботу захистила блискуче й, коли йшла за призначенням, була впевнена, що її залишать на кафедрі.

«Верховинський район?!»

«Ви не задоволені?» – спитав голова комісії.

«Я… Я ж мріяла про наукову…»

«А ми якраз про це й подумали, – втрутився в розмову доцент Дуліба. – Ви у своїй дипломній насправді творчо опрацювали матеріали, зібрані Шухевичем, Гнатюком, Кольберґом. А там опрацюєте свій».

«Ханжа!» – мало не вихопилося в Оксани.

…Парубійко замовк. Мельник смокче погаслу люльку, дивиться на Оксану, але не впізнає. Хоч би проспівав оту: «відколи-м тя поцілував». Мовчить, постарів…

– Іде вже автобус, сатана го' не взяла! – вигукнула Харючка.

…То була справжня несподіванка для другокурсників, а для Оксани й зовсім: на діалектологічну практику їдуть у Довгопілля. Ну, прямо-таки до Василини!

Проте не наважилася піти до неї. Хто там знає, як вона… Замешкала з дівчатами в клубі.

Путівець між вільшиною повужчав, Черемош змалів, осіла кряжиста голова Тариниці, млин зовсім закрився смереками, тільки мельник той самий.

– То ви всі гуртом у клубі, як пструги під кашицею? – сміється мельник і трясе животом.

– Бо хат своїх не маємо.

– Жодна дівка хати не має. Най віддається – буде мати.

– То візьміть ви котру-небудь з нас, – віджартовуються дівчата.

– В мене оглухнете, та й без того маю вас по ґульку: дівчата явірницю обнесли, хлопці сухе суччя з-над млинівки повитягували, ватри вечорами палите, ще млин з димом пустите, лунчаки безвусі! А ти що там записуєш, паничу, га?

– Що таке явірниця, дядьку? А лунчак?

– Конче тобі треба знати? А во, – показав мельник на бутель порічкового вина, що стояв на підвіконні. – А лунчак – то ти сам. Бичок нежонатий, казати.

Оксана протиснулася з гурту наперед.

– Вуйку…

– Мой, дівонько, десь я тебе ніби вже бачив, – примружився мельник.

– Я була тут з татом, як Івана на дарабі вбило…

– Йой, як нині… Спинили дарабу отутечки-во й несуть Івана ще живого, а в поясі перебитого на потеруху. На цій лавиці сконав. Голосила Василина довго та й ще не перестала, бо, ади, сама живе з хлопцем…

– З Василем?

– Ая… Ниньки він дома. Вчора на урльоп[1] з армії приїхав.

Василина підвелася.

– То ти вже розпаковуйся сама, Оксаночко, і будь дома. А я обід зрихтую…

Пішла до дверей, але вернулася, підступила до Оксани, обвела її поглядом, несміливо торкнулася коси, потім провела пальцями по її брові – одній і другій – і схлипнула. Не закривалася уже хустиною і очей не опускала.

– Чого це ви, Василино?..

– Та нічьо… Ой, Оксано-душко, могла би-сь моєю бути. Але що робити…

– А вже не можу, Василино? – спитала мовби з полегшею Оксана.

– Та де вже…

І вийшла, тихо зітхаючи.

Навіть не думалося, давно забулося, тільки коли в райвно назвали їй Довгопілля, першим постав перед нею Василь, а потім уже його мама. І ще мельникове недоспіване промугичилося в пам'яті:

Відколи-м тя поцілував, відтоді тя люблю…

– Я згодна, – сказала Оксана квапливо.

З цікавості, чи що…

…Від мельника бігла тоді путівцем поміж кущами, гоп – перескочила млинівку й попід скелю вузькою стежкою – поки не вийшла на дорогу, при якій першою стояла Василинина хата, і тоді знову заряснів той чіткий ранок, коли пучнявіли червоним промінням хмарки й вибухали в зеніті, а сонце перетинало перисті смуги й спиналося на Тарницю, а Черемош котив руді води, і мельник мокрі ліжники вивішував, а в низький туман м'яко впали слова: «…твоїм леґінем стану».

– Як ти виріс, Васильку!

Він у чоботях і галіфе, у солдатській сорочці, стетерів, стояв отак – високий, дужий, як його тато, викапаний Іван-бокораш стояв перед Оксаною – з присохлим до піднебіння язиком – аж згодом вимовив:

– Мой, яка ти красна…

Оксана розпаковувала валізу. Ні, таки не думалося, давно забулося, життя йшло своїм трибом у місті. То й добре, що так… Добре. Але чому ж слова Василини про те, що, мовляв, «моєю вже не можеш бути», хоч ніби й полегшили, та разом з тим і розчарували, і гірчаками вистелилися в душі?

[1] Військова відпустка (*діалект.*).

Василь щовечора виходив на подвір'я у білій сорочці, ходив, курив, поки не гасло світло в Оксаниній кімнатці; Василина никла щодень то більше, зрідка зітхала: «Та що робити…» Коли ж упритул здибалася з Оксаною, то очима блукала десь по горах – чи ж то не шкодувала, що залишила її в себе? Василь виходив уранці з набряклими від безсоння очима й кудись зникав. Усе розуміла Оксана, а повернути той день, що виписався на батьковій картині, не вміла.

Аж перед від'їздом вийшла, бо несила було дивитися на його білу постать надворі й несила стало самій сидіти останній вечір у хаті.

– Їду, завтра, Васильку.

– І я скоро – на службу.

– Будеш вчитися потім?

Василь здивовано глянув на неї, бо спочатку не зрозумів, навіщо вона його про це питає, а коли втямив – гіркота змішалася зі злістю, він проказав терпко:

– Тут буду. За батька. І за себе. Тут… Тут!

– Що з тобою?

Тоді щось кинуло його з місця, він схопив Оксану міцними, як вужівки, руками за худі плечі і, цілуючи її обличчя, шию, очі, хрипів злісно:

– Якщо на лікаря, то – так… Якщо на вчителя, то так… Коли на інженера, то так, так, так… А як бокорашем, то ні… ні… ні… А я буду, бо й тут живуть люди, і теж потрібні....

– Васильку, я не подумала так…

Він відпустив її, відштовхнув і зник у ніч.

На другий день його не було дома, а Василина прощалася з Оксаною холоднувато й навіть не сказала на прощання того свого м'якого й згідливого: «та що робити…».

Оксана склала до шафи свої речі, й тут знову впала їй у вічі батькова картина. Приглянулась і здивувалась, бо кермував тепер на ній дарабою не Іван-бокораш, а Василь, і подумала, що на зміну Василеві ще хтось прийде потім, а нині є він. І є гори, і сонце, і руді води – лиш вони ніколи не міняються, бо їм нема початку ні кінця.

І є нині вона, Оксана.

«Я відбуду тут два роки чесно, за призначенням, а потім повернуся з матеріалом, з готовою дисертацією… Може, й добре, що так склалося, може, мав рацію Дуліба… «Відколи-м тя поцілував…» Хм… Перестань, усе добре, усе йде добре, Оксано… Я вернуся і знову ступлю у той триб мого життя, яке розпочалося там. Там?.. А хіба не звідси воно в мене повинно початися? І хто тобі сказав, що за два роки ти назбираєш матеріалів для дисертації… Та для цього, можливо, одного життя замало?»

Закрила порожню валізку і враз стрепенулася: «Як це так, що я не спитала Василину про нього? Як так можна?»

Вибігла в сіни, звідти на веранду.

– Василино!

– Агов, – виглянула господиня з літньої кухні. – Щось тобі треба?

– Ні, нічого… Ви вибачте мені, Василино, я забула спитати… Василь часто приїжджає з жінкою, дітьми?

– Йой, душко, – опустила руки Василина, – та де він колись ожениться… Того я, певно, не діждуся. А вже тепер… Він завтра прийде з гір, то як знов тебе побачить – уже таки навіки лунчаком зостанеться. Це ж біда справжня! Але – що робити…

На перевалі
Цикл новел

За стіною туману

Верталися з кінозйомки. Суперечка досягла найвищого регістру. Та враз вона обірвалася: у вітрове скло вдарився густий клубок туману, що сповз із перевалу, вибілюючи передвечірній сутінок, і автомобіль увійшов у нього, мов у воду. Нестор увімкнув фари.

– Цього нам тільки бракувало, – зітхнув Леонід. – І так запізнюємось…

Дорога круто пішла вгору – до вершини перевалу залишалося не більше п'яти кілометрів. Нестор уповільнив швидкість, нахилився над кермом – попереду нічого не було видно, тільки мряка клубочилась густою піною.

– Дурниці, ми зараз… – промовив після короткої мовчанки. – Чого ви враз посоловіли?.. Отже, ми сперечалися про пам'ять. А знаєте, що найчіткіше закарбувалося мені з усіх воєнних років? Люта зима, далекий гул канонади, а я в хаті… – Голос Нестора звучав тепер примирливо, і всі в машині слухали не перебиваючи, наче той туман вмент зблизив людей, розрізнених суперечкою. – Тепла пахуча піч, розпалена буковими полінами, закіптявілий гасник на столі, за столом – мій батько в окулярах, перев'язаних за потилицею мотузком, перед ним розгорнута пожовкла Біблія… і звідки воно таке звалилося, була ж погода як золото… а я стою, спершись спиною до печі, і так відчутно сприймаю теплу затишну благодать, і так мені добре, що я ще малий, що хоч батько кульгавий, та мати дужа, і я не мерзну, не гину, не спливаю кров'ю – живу, в цю мить живу…

– Смиреніє паче гордині. Від Матфея, – кинула з заднього сидіння Адріана.

– Хтозна, може, й від Езекіїла, – роздратовано вимовив Леонід і тут же пожалкував, що зрадив своєму стоїчному спокою в нинішній суперечці саме тоді, коли всі втратили охоту сперечатися. Захисна поблажлива усмішка лягла на його повні губи, Леонід погладив по руці свою молоду дружину Нілочку, яка сиділа між ним і Адріаною і всю дорогу мовчала. – Як ти гадаєш, Нілочко? – спробував надати розмові жартівливого тону: не до серйозних дискусій, коли ти на крутому підйомі, а перед вікном машини клубочиться туман, немов випрана овеча вовна.

– Нас у школі не вчили Закону Божого, – зашарілася молода жінка.

– І нас – ні. Це тільки шановний режисер Нестор мав щастя відвідувати уроки релігії в отця-професора Баранкевича. Ну, а наша кінозірка Адріана все знає… Степане, не дрімайте. – Леонід діткнувся до плеча кремезного чоловіка з рудою шкіперською борідкою, який сидів біля Нестора. – Наберіться терпцю, вислухайте ще одну сентенцію режисера, і тема розмови сама зміниться: ми за той час виїдемо на перевал, де в екзотичній колибі «Беркут» ждуть не діждуться колеги.

– Я не сплю, – відказав Степан. – Я думаю.

Під колесами загуркотіло, машина пішла по рівному. Нестор згорбився над кермом.

– Це остання приступка, братове, – зрадів Нестор. – Ми зараз… Але ж почекайте, тут був асфальт…

– Нічого дивного, почали ремонтувати, – сказав Степан.

– Значить, вам потрібна ще одна сентенція… – Нестор ослабив руки, двигун працював на малих обертах. – Я не знаю, яке враження у нашого нафтовика після сьогоднішніх зйомок на буровій, говоритиму від себе – я теж один з прототипів. Твій сценарій, Леоніде, гострий, динамічний – одне слово, люкс. Та ще в коломийському павільйоні я зрозумів, що ми взяли не ту тональність. Усе те було, дорогий, тільки трохи інакше. Як тобі сказати… В часі, в напру-

женні, в жертвах, у подвигах – так. А от у психології, у зовнішніх її виявах – набагато простіше, приземлено і досить-таки звичайно. Ти ж усюди поставив своїх героїв у виняткові обставини.

– Обставини всі виняткові, Несторе. – Повні Леонідові губи стиснулися в рурочку. – І те, наприклад, що нас зараз не четверо, а п'ятеро у твоїй машині – теж, бо моя Нілочка поїхала з нами випадково.

– Ой, не чіпайте мене, – знову почервоніла жінка. – Я поза ситуацією, я тут нічого не вирішую…

– Хтозна, хтозна… – Адріана підперла долонею обличчя.

– Річ у тім, що люди ніколи не готуються до виняткових ситуацій… – Нестор говорив, не повертаючи голови, був напружено зосереджений. – Не заготовляють для них ні своєї поведінки, ані фраз, як це де-не-де вийшло в тебе… Я можу тобі тепер щиро зізнатися: коли в ту коломийську заложницьку тюрму гестапівці вкинули напівживого Гарматія, я не вигукував над ним: «Візьму твою пісню!», так я не міг поводитись за тих виняткових обставин.

– А як, скажи, будь ласка? Що ти відчував?

– Нічого, крім заціпенілості… То було відчуття безнадійного горя, але це я зараз так називаю той стан. А тоді… тоді те горе нудотно пахло прогнилими ранами в'язня, і мене таки знудило… – Нестор опустив вікно і вдивлявся у сизу мряку, крізь яку не проступали навіть силуети дерев. – Отак, дорогий… А коли помер мій батько, я біг з міста додому, в село, і ноги мені підгиналися, і падав я біжучи, але замість вигаданих тобою клятв у моєму мозку вертілася, немов борозняк у скибі, підленька думка про те, що батькова куртка залишиться мені…

– Ну, знаєш, це вже занадто! – спалахнув Леонід. – То давай виведемо такого собі підлячка…

– Леоніде, – Адріана відірвала обличчя від долоні, – а ви читали «У пошуках втраченого часу» Марселя Пруста?

– Не дочитав! Так само, як і ви… І досить, досить уже того хизування своєю інтелектуальністю. Ви ще зараз назвете «Сповідь» Руссо і «Доктора Фаустуса» Томаса Манна. А ви і цих творів не дочитали теж! – Леонід уже не намагався приховувати за поблажливою усмішкою своєї неприязні до актриси.

– Може, й так, – відказала спокійно Адріана. – Страшенно нудні речі… Зате правдиві. Бо там у виняткових обставинах люди поводяться як люди – зліплені Господом Богом з глини, а не як безплотні й безгрішні ангели, видумані первісними сценаристами.

Суперечка знову загострювалася, а туман ставав усе непроглядніший, машина вже надто довго йшла по рівній неасфальтованій дорозі, Степан занепокоївся.

– Ви впевнені, що ми добре їдемо? – спитав Нестора.

– Ах, які ви, інженери, раціональні… – Адріана не виходила з фривольно-іронічного тону. – Впевнені-невпевнені… То навіть цікаво було б заблудитися і сперечатися до ранку.

– Ви перші б… – не докінчив Леонід.

– Не каркайте… – Нестор явно вже нервував, дорога пішла бакаїста, билось каміння об днище. – Це ж і машина в мене ще не об'їжджена… Надто довга ця приступка. Правда, повземо, як раки…

Степан глянув на Нестора і в цю мить запримітив, що його довге сивувате волосся доволі-таки ріденьке, воскувато-жовті пролисини видніють крізь пасма, режисер був тепер набагато звичайніший, ніж на зйомочному майданчику, де він грав себе самого і, за сценарієм, мав постати величним, мало що не іконописним; тоді, на зйомках, він сподобався Степанові, але тепер, певно, під впливом суперечки між Адріаною й Леонідом, ця буденна іпостась Нестора була для нього привабливіша. Перевів погляд на людей, які сиділи ззаду: Адріана нервовими пальцями пригладжувала свого хлоп'ячого чуба, і хлопцеві вже який раз здалося, що це Галя, його дружина, – з тих років, коли вони їхали шукати білої нафти і коли стався вибух на буровій, – тільки чомусь обрізала довге лляне волосся; Боже мій, як ця артистка зуміла так увійти

в роль Галі, що аж уподібнилася їй… Нілочка сховалася в зніяковіло-чемну посмішку, немов у мушлю, Леонід гладив Нілину руку – це, очевидно, додавало йому рівноваги у словесному двобої.

– Ви ще нічого не втратили, – промовив Степан, – навіщо ж так гостро сперечатися? Робота тільки розпочалася, і режисер, коли захоче… Я на тому всьому мало знаюся, може, й даремно ви покликали мене консультувати артиста, який грає Андрія… Та ось думаю: навіщо та його смерть на буровій? Андрій – це я, а зі мною було зовсім інакше. Я справді перший побачив, як скручуються труби, покриваючись інеєм, я справді наказав усім тікати за горб, але до засувок не підбігав, пізно братися до засувок, коли скручуються труби… я сам утік, тільки й того, що останній… Ну, обсмалило мене там трохи… Але чи потрібна глядачеві моя смерть?

– Потрібна, конче потрібна, – підкреслено іронічно проказала Адріана. – Треба ж було дати можливість вашій нареченій Галі, яку я граю, пококетувати з Нестором і вийти заміж за буровика Марка.

– З вами неможливо працювати! – махнув рукою Леонід. – Для вас уже стала застарілою довженківська символіка, урочистий тон…

Туман зовсім окутав машину, притиснув до вітрового скла світло фар – два жовтих кола повільно повзли попереду, засліплюючи водія, машину кидало на вибоїнах. Нестор зупинився.

– Щось мені підозрілий цей ремонт асфальту… – Він вихилив через вікно голову й вигукнув: – Люди! Ми й справді не туди заїхали!

– То чому ж ти… – Леонід насилу стримав злість. – Адріані не дивуюся, але ж Степан застерігав… А там нас чекають – голодні і в холодній колибі.

– Чому, чому! – смикнувся Нестор. – Степан, до речі, перший сказав, що то ремонтують асфальт. А ти можеш перекусити, коли так зголоднів… Не повмирають вони і не замерзнуть, – мовив лагідніше, – ми зараз… – Він вийшов з машини, обійшов довкола, приглядаючись, і безнадійно присвиснув. – Вилазьте, братове, – сказав. – Ми в тупику.

– Це для вас, Леоніде, – не вгавала Адріана. – Матеріал для ще однієї героїчної сцени.

Повиходили. Вечірній сутінок, перемішаний з туманом, важко наліг на гори, справа крізь густу непроглядь ледь вгадувалися контури високої скелі, попереду бовванів смерековий бір, у який входила дорога, звузившись до возової, зліва гостинець обривався: глибину прірви можна було тільки вгадати по далекому дзюркотінню потічка.

– Здавай назад, Несторе, – сказав Леонід.

– Яке – назад? – Нестор вийняв з кишені люльку, мовчки набивав її. – Ми в цю пастку в'їхали ще тоді, коли я виголошував останню сентенцію, будь вона проклята. Кілометрів зо три проїхали, яке – назад…

Запалив люльку, підніс запальничку до Леонідової цигарки, полум'я дрібно похитувалося перед повними губами Леоніда.

– Тон, кажеш… – Нестор зумисне повертався до обірваної розмови, щоб перечекати, поки вляжеться хвилювання, – треба ж щось вирішувати. – Кожна ситуація має свою тональність: коли урочисту, а коли й ні… На одному уроці, я вчився тоді в дев'ятому класі, учитель пояснював нам гекзаметр. – Він умисне розтягував розповідь, згаданий епізод заспокоював його. – Для прикладу взяв вірш Франка «Весно, ти мучиш мене, розсипаєшся сонця промінням». Він учив нас скандувати, а я, захоплений емоційністю вірша, задекламував, відповідаючи: «Весно!! Ти мучиш мене!» І дістав двійку, бо урок був не про емоції, а про розмір вірша. Слід знайти справжній тон…

Леонід зосереджено слухав.

– Справжнє – це незнайдене, – сказав. – Знайдене в першу ж мить своєї появи уже вимагає вдосконалення.

– Ха… – Адріана розім'яла в пальцях цигарку й нахилилася до Несторової люльки, щоб припалити. – Один мій знайомий поет ніяк не може знайти рими до слова «морква». Невже це для нього оте незнайдене – «справжнє»?

– Оса… – посміхнувся Нестор, обличчя його вже було зовсім спокійне. – Ну, добре. Гасіть цигарки і сідайте. Степане, поміняйтеся місцями з Адріаною, вона легша. Треба ваги на задній міст. Спробую розвернутися.

– А не краще, щоб ви самі… – невпевнено промовив Степан. – Дорога вузька і… – Він змовк, вловивши на собі докірливий погляд Нілочки.

Ці самі слова мало що не зірвалися з Леонідових губ, та він впору побачив Нілину реакцію на пропозицію Степана і сказав, пригашуючи неприємний присмак сорому за своє боягузтво:

– Бачите, як іноді може занизитися тональність…

– Буває… – опустив широкі плечі нафтовик і перший пішов до машини.

Він сів з правого боку, відчужений і зніяковілий, картаючи себе за виробничу раціональність. У його підпорядкуванні багато людей, техніка, він усе життя мусить дотримуватися одного правила: якнайменше людських і матеріальних втрат. Як їм пояснити, що в цю мить він не думав про себе, а про жінок – дорога ж вузька, там прірва… І взагалі – що за дурниці, навіщо ризикувати, коли можна перечекати тут до ранку, ті, в колибі, й справді не повмирають… Та не сказав нічого: Нілочка задала героїчний тон, його слова прозвучали б тепер дисонансом.

Адріана сіла біля Нестора, запитливо поглянула на нього, вона теж хотіла сказати, що, може, ризикувати не варто, але обличчя режисера було спокійне, як на зйомках, коли все йшло до ладу; ні, ні, там друзі ждуть, треба сьогодні добратися до перевалу.

Нілочка почувала себе затишно й безпечно біля Леоніда: він тримав свою долоню на її зап'ясті.

Леонідові все настирливіше дошкуляла думка, що Степан мав рацію: адже під час небезпечних переїздів солдати виходять з машин, залишаючи за кермом самого водія; ним почало оволодівати глухе невдоволення Нілочкою, яка своїм докірливим поглядом задала непотрібний тон.

Нестор увімкнув двигуна.

– Ось вам і виняткова ситуація, – сказав Леонід.

– Це тільки її початок, і ще ніхто нічого не знає, – мовила Адріана навмисне спокійно.

– Але ми могли б її уникнути. – В голосі Леоніда відчулося наполягання.

– Тоді б ми розминулися зі справжнім. Кожен із собою – справжнім.

– Це що – експеримент?..

– Не говоріть дурниць, – обізвався Нестор. – Задній міст добре важить, ми зараз… Не гибіти ж нам тут до ранку.

Машина вдарилася заднім буфером у прямовисну скелю, передні колеса стали врівень з краєм дороги, з-під них глухо покотилися в безодню камінці. Всі затамували подих, чутно було далеке дзюркотіння потічка внизу. Нестор оглянувся, вивчаючи поглядом обличчя друзів, потім нагнувся над кермом.

– Це справді нерозумна витівка, – сказав скрушно.

– То поставте машину на попереднє місце. – Степан вибирався із в'язкої трясовини відчуження, звичне почуття відповідальності за людей повертало його до справжнього стану речей. – Гострих відчуттів забажалося? Це вам не на зйомочному майданчику!

Голос Степана був владний, кожен тепер визнав його рацію: навіщо?

– Пізно, Степане, – глухо відказав Нестор. – Тепер уже все одно, в який бік розвертатися. Я винен…

Смеркло. Білувата темрява була густою і глухою, жоден звук, навіть дзюркотіння потічка, вже не пробивався крізь м'яку повсть туману, ставало моторошно.

– А чому й не майданчик? – мовив по хвилі Нестор, намагаючись порушити здавлену мовчанку. – І то який! Тільки й того, що нікому знімати.

– А жаль! – кинула виклично Адріана.

Леонід сприйняв цей виклик на свою адресу. Вона сподівається, що я злякаюсь. І за що мене так недолюблює ця екстраваґантна дівиця? Я тисячі разів продумую всі наші розмови, зіткнення, порозуміння й непорозуміння і нічого не знаходжу в своїй поведінці такого, що могло б викликати до мене антипатію. Це просто не узгоджуються наші темпераменти, вдача, ми на ті самі речі дивимося по-різному: я – піднесено, вона – скептично; це ще не гріх – ні мій, ні її, і все одно мені тепер хочеться, щоб вона по-справжньому злякалася, щоб страх примусив її скинути маску скепсису, всезнайства, напускного небажання, щоб вона постала перед ним такою, якою була до того, поки видумала себе.

– Певно, що жаль, – підкреслено проказав Леонід, і Адріана теж прийняла його репліку на свою адресу.

Нестор здав скільки міг, машина притиснулася до скелі, аж скреготнуло, далі вона не відійде від провалля й на міліметр; білі пасмуги, що повільно витягувалися й утворювали вири над глибоким ізвором, трохи віддалились – Адріана відчула, як полегшало їй у грудях, вона аж тепер зрозуміла, що боїться.

– Скажіть, Леоніде, що є в житті справжнім? – спитала вона з придихом. – Ми нині вже розпочинали розмову на цю тему…

Леонід не озвався.

– Не знаєте?

– Знаю. Справжній – хліб.

– Боже, як парадно… Він справжній, поки його не з'їли. А неперехідне справжнє, постійний контроль вчинків, мислення, стану…

– То вже кажіть, коли знаєте.

– Страх справжній.

– О! – зрадів Леонід. – Я так і знав! Скептики завжди стають першими боягузами.

– Зачекайте… Так, я в цю мить відчула, що боюсь, але й одразу ж дійняло мене ще більш боязке почуття – страх, що я можу злякатися – не тільки тут, а взагалі, і вчинити щось негідне. Хотіла б я, щоб цей другий страх завжди був у мене справжній.

– Не дай Господи, щоб таке почуття керувало вчинками всіх людей. Доброчинство, порядність, геройство – під батогом найницішого…

– Тоді поясність мені, що таке сумління. Хіба це не батіг страху перед самим собою?

Нестор обережно кермував праворуч. П'ять сантиметрів уперед, п'ять назад, і вже – кут, потім ще і ще… І напоумив мене біс… Ні, Адріана явно тут переборщила. Сумління – це сторожа, а не страх. А втім, «сторожа» і «страх» походять від одного кореня. Щось є спільного між цими поняттями, але вони – не одне й те саме… Людині ж властиві почуття звичайної боязні, сумнівів, нерішучості, той-таки Леонід не вільний від них, він зараз боїться так само, як ми всі, проте в творчості такий уже пуританин… А скільки разів ми самі себе перемагали!

…Одного весняного понеділка раннім ранком ішов я крізь ліс з села до Коломиї, ніс у торбі кукурудзяного малая і грудку бриндзи – щотижневий батьківський пай, який мав додати мені сили вчитися, бо того супу, котрим мене годувала господиня Перцовичева, не вистачало навіть на дорогу з Монахівки до ґімназії – не те щоб витримати шість уроків за філіпіками Катона та коментарями Цезаря про Ґаллійську війну. Я йшов і радів, що довкола весна, що мій батько кульгавий і його не заберуть у військо, що мати дужа, а я вчуся, хоч по світу ходить смерть. Ту смерть я бачив, але здалека, вона ще не дотикалася до мене, а ця… Я йшов і насвистував веселої коломийки, бо в мене входила міцна молодість, а в торбі перекочувався то в один, то в другий бік кукурудзяний малай і муляла спину туга грудка бриндзи; в театрі ж на

сцені грала прекрасна Сотниківна в гоголівському «Вії» – словом, я був щасливий: переді мною відкривалося життя. І в той мент юнацького відчуття щастя я спіткнувся… Людина. Її голова сховалася під кущем, а ноги витягнулися на лісову стежку, я спіткнувся об ті ноги, і млосний страх, що тут, на цьому місці, вбивають і мене можуть вбити теж, штовхнув мене в спину, я утікав, шалено біг, зелені кола перекочувалися перед очима, біг до крайньої знемоги і аж внизу, коли переді мною заголубіла бинда Пруту, я згадав: уночі тріскотіли недалекі постріли, а батько шепотом говорив до мами, що неспокійно нині у горах, війна вже докотилася і до нас. Я зупинився, і зовсім інший ляк пройняв мене: а може, ця людина була ще живою і я залишив її? Я подумав, що сказали б про мій вчинок батько, мати, учитель Страус, і тоді побіг назад, добіг, припав до людини, яка лежала під кущем, і вже не боявся ні мертвого, ані самої смерті. Чоловік був ще теплий, я притулив вухо до його грудей – серце не билось, а кров була така свіжа… Може, має рацію Адріана? А Леонід?.. Він зробив би єдиний варіант на цю тему: я несу напівживу людину, тягну її, врятовую їй життя. Це теж правдивий варіант. Але ж не можна художникові бути постійно однозначним. Чому не признатися, що був мент, коли сумління перемагало в тобі ниций страх? І тепер, у цю мить – теж…

Машина буксувала на місці: ривок уперед – ривок назад, вона вже стала навскіс дороги. В Нестора полегшало на серці: ще трохи-трохи – і розвернеться. І тут майнула думка і соромно стало, але ж вона була: він на одну мить зрадів, що залишиться цілою машина – така нова, ще не об'їжджена.

Степан виглянув через вікно, він вирішив, що небезпека минула, і, вмощуючись вигідніше на сидіння, промовив:

– Справжнім є стан людини в момент небезпеки.

– А що ви відчували тоді, коли вже побачили, що вибух на свердловині неминучий? – спитала Адріана.

– Те, що кожний відчув би на моєму місці – страх. Симптомів катастрофи ніхто, крім мене, не запримітив, залишалися лічені секунди, а всі стояли на своїх місцях… Мною ж кинуло назад, я відступав і тільки одне бачив: труби скручуються, мов вужівки, метал покривається інеєм, і я закричав. Ви знаєте, я закричав з переляку, і добре, що здобувся на голос – мене почули всі і полишили свої місця. Тільки Марко, той бевзь, він знав усі тонкощі нашої справи не гірше від мене, помітив моє розгублення і, бачите, немов солдат, який бере на себе командування в розпалі бою, взявся підміняти мене, – загорланив: «Усі за гору!» Я брутально вилаявся, підбіг до нього, штовхнув у груди, даючи йому зрозуміти, хто начальник, – вмить спрацювала моя амбіція.

– Сумління, страх… – перебила Адріана. – Адже там була ще й ваша наречена, Галя. Ви не могли втекти, залишивши її…

– У мене таке враження, що ви вже двічі жили на світі, – невдоволено поморщився Степан.

– О, о! – підхопив Леонід.

– …і коли Марко таки виконав мою волю і я побачив усіх своїх на горбі, тоді сам побіг, порачкував, намагаючись тримати голову якнайнижче над землею, і врятувався, як бачите. Таким був мій стан. Я зовсім не мав і в помислі підбігати до засувок, як це…

– Мені починає здаватися, – знизав плечима Леонід, – що ви навмисне заповзялися позбавити моїх героїв здатності на добрі вчинки. Я розумію, що є людські слабкості, але чому я повинен бабратися в них, нехтуючи великим, на яке здатна, мусить бути здатна людина. Що це за тенденція – занижувати людські можливості…

– Дорогий Леоніде, – Нестор без упину включав то передню, то задню швидкість, мордуючи кермо, – нам усім хочеться звеличити людину, але не за допомогою котурнів, а провівши її через правду до правди. Життя таке багатозначне, ти ж береш тільки одне значення – пози-

тивний результат. А його треба довести. Ну ось зараз, пипоть мені на язик, якби щось… ти не станеш виголошувати сентенцій про жертовність, ти схопиш дружину за руку…

– Облиште! – зойкнула Нілочка.

Вона боїться, подумала Адріана. І я боюся. Ще більше, я ж бачу урвище… І мені без упину, немов перед кінцем, згадується одне і те ж, ніби воно в моєму житті було найважливіше. А то не так, далеко не так… Але чому – може, найяскравіше було? Чи найболючіше?

Я познайомилася з ним випадково у фойє театру і, як він потім мені сказав, увійшла в нього вся… Два роки переслідував мене, виринаючи переді мною, то на вулицях, то в театрі, іноді в тролейбусі – сам або зі своїм синком; мені приємно було його бачити, розмовляти – та й тільки… Але ці зустрічі стали потім звичними, і я стала помічати, що мені чогось бракує, коли довго його не бачу. Я зробилася дразлива, щораз частіше спалахували в нас з чоловіком суперечки… А якогось дня сталося те, що мусило статись. Ми втекли з міста. Втекли далеко, кожен від свого світу, і провели цілий день у лісі, забувши про все. Потім, коли вертались, нам було ще замало радості, ми забігали в під'їзди й доціловувалися, а день закінчувався, і треба було йти додому. Я згадала, що в хаті нема хліба, він теж згадав про те саме, ми увійшли в магазин і, видно, були такі єдині, що продавчиня й не подумала давати кожному по буханцеві – подала один на двох. Ми зрозуміли, що не треба її розчаровувати, я взяла хліб, і ми стояли мовчки збоку за столиком і довго дивилися на той хліб, який нам ніколи не доведеться разом їсти, і не підводили голів. У магазині спорожніло, продавчиня глянула на нас і зрозуміла. Вона підійшла з ножем, розкраяла буханець, і ми розійшлися не прощаючись – сумні і скривджені… Що ж було тоді справжнім, що? Гарячі поцілунки на траві і в під'їздах чи той хліб, розділений надвоє, який ми споживали потім – кожен у своєму домі?.. Тільки до чого все це тут – над прірвою?

Машина раптом хитнулася. З-під правого переднього колеса знову пошурхотіли камінці.

Нілочка цього тривожного сигналу не почула. На її зап'ясті лежала тепла й м'яка Леонідова долоня – це її захищало від будь-якої тривоги. Вона намагалася думати про щось таке, що зовсім не стосується подорожей, і, мабуть, тому, що намагалася, в пам'яті сплив такий собі подорожній епізод… Якось зимою вона їхала автобусом на село до мами. Ожеледь на асфальті закінчилася, шофер наддав газу, і тоді – Ніла побачила крізь заднє вікно – з бічної стежки вибіг гандрабатий тонконогий лошачок, він радісно заіржав і подався за автобусом. Спочатку було смішно: лошачок біг, весело вибрикуючи, та автобус набирав швидкості, віддалявся, і лошачок, намагаючись наздогнати його, галопував щодуху, він розпачливо іржав, падав на передні ноги, Ніла зрозуміла, що він обманутий, скрикнула: «Шофере, зупиніться, лошачок відбився від кобили!» Автобус зупинився, лошачок підбіг, обнюхав задній буфер і притьмом повернув назад…

Машина ще раз підозріло хитнулася. Нестор нахилився вперед: під правим колесом над самою прірвою подався, відколюючись від дороги, великий камінь. Нестор перестав кермувати, завмер.

Ту розколину, ще не глибоку, побачила й Адріана. Ревматична ломота добралася спочатку до її колін, потім спазмою стиснула груди, а мозок зв'ялила безнадійнотужлива думка про такий безглуздий і нічим не окуплений кінець. Вона нахилилася до Нестора, вхлипнувши в себе повітря; Степан, який сидів позаду неї, вмить зрозумів причину того схлипу, він глянув через вікно, теж побачив розколину і сказав владно – так, напевно, він розмовляв з підлеглими в критичних ситуаціях:

– Усі з машини, швидко! Хай їй грець…

– Ми не можемо залишити машину, – здавлено відказав Нестор. – Власне, можете вийти ви й Адріана. Нам з Леонідом варто тільки на кілограм зменшити вагу…

– Після нас вискакуйте ви – на той бік разом.

– Нілочка не встигне…

Заморосила мжичка, туман ліниво кружляв над прірвою. Адріана, між іншим, подумала, що в біблійні часи святі ходили по таких площинах пішки – це був решток її скепсису, основна думка, дуже твереза й конкретна, була про те, що вона має можливість вийти з машини. А право? Як є можливість, то можна знайти і право – Адріана вже раз так виходила, коли вирішила, що справжнє для неї не половинка хліба, а поцілунки; вона покинула чоловіка, щоб не половинитись, як той хліб; право бути цілісною дозволило їй вийти з машини, в якій їхала досі. Він же не зробив цього…

Адріана нерішуче простягла руку до дверцят машини, вона ще придумувала для себе право вийти і легко знайшла його: без неї облегшиться правий бік машини, який нахилився над прірвою, вона повинна вийти, щоб другий бік міцніше сів на твердь; Адріана зробила вже так одного разу, і тій другій половині, її колишньому чоловікові, зараз зовсім незле, напевно, й ліпше, вона тоді добре вчинила, чому ж цього не зробив він, не зробив і залишився розполовинений, як той хліб…

Натиснула на ручку дверцят, і тої ж миті мозок прошила думка, що вона напевне залишиться жива, а ті, що в машині, ще не знати, а може, це саме подумав і в і н, вирішивши залишитися разом з тими, з якими був досі, бо не мав певності, що вони осядуть на твердь, побоявся, що врятується тільки він один? Чий вчинок був мужніший – його чи мій?

Адріана глянула на друзів: кожен тепер дивився сам у себе. Рука на ручці дверцят ослабла, опустилася.

Степан був спокійний, незворушний. Його мозок вперто працював, шукаючи якогось нового рішення; на Несторову пропозицію вийти він не зреаґував і сам собі дивувався, чому не зреаґував. Чому той страх, який оволодів ним тоді, на буровій, більш не діймає? Один раз прийшов до нього, щоб дати можливість перемогти його і стати готовим до подвигу? А може, тому переміг тоді страх, що по дорозі на бурову він пізнав своє – справжнє?.. Вони з Марком довго шукали цінного конденсату – білої нафти, і Степан у пошуках втрачав… Себе втрачав – у Галі. І якби не та дівчина, що по дорозі на бурову зупинила автобус, та чарівна Надійка з підстриженим до половини вуха волоссям, яка назвала його Андрієм, хтозна, що було б… Він тоді уявив собі Надійку на місці Галі і втямив, скільки важить для нього в житті кохана. То ж задля Галі він переміг у собі ниций страх, так…

– Чому ви не виходите? Вам можна… – обізвалася Нілочка.

– А може, я пересаджу вас через мої коліна і викину на дорогу? – посміхнувся Степан.

– Моя вага повинна бути на Леонідовому боці, мені не можна…

– Але ж тоді підсунуся до нього я.

– Ні, ні, навіщо мені бути там самою? Я буду з Леонідом, з ним не страшно.

Нілочка відчула, як похолола кисть її руки: Леонід відняв свою долоню. На неї вмить нахлинуло відчуття незахищеності, Ніла пошукала його рук, та тут ошпарив її холодний голос:

– Не будь такою нудно-сентиментальною хоч на людях. Зіщулилася від цих слів, змовчала, і знову чомусь згадався їй тонконогий лошачок, який біжить за автобусом, розпачливо ірже і падає на коліна… Ніла відшукала Леонідову руку – вона тремтіла, весь він тремтів. Почуття незахищеності огорнуло її всю.

– А ти знаєш, Несторе, – Леонід намагався перебороти хвилювання нарочито байдужим тоном. – То таки вельми цікава деталь: син біжить додому, дізнавшись про смерть батька, в серці розпука, а думка крутиться біля батькової куртки.

– Цікаво, чому тобі аж тепер стало зрозуміле це підленьке почуття… – проказав Нестор роздратовано, в нього самого тільки що майнула думка про те, що машина вціліє, він утікав

од неї до людей, яких поставив перед небезпекою, як тоді з-над Пруту до пораненої людини: «Усе в свою пору…» – вколола Адріана, і Несторові тоскно стало, що Леонід наближається до того стану, котрий він, Нестор, уже переборов. Він зрозумів: на нього лягає відповідальність не тільки за життя, а й за душі людей, які сидять у машині, треба негайно виходити з цієї скрути; Нестор уже не думав ні про машину, ні про себе, страх за себе полишив його, залишився тільки – за них.

Він спробував ще раз вивернути кермо вліво, камінь під правим колесом загрозливо похитнувся, Нестор заглушив мотор, витер піт з чола.

– Я міг би… – сказав, – я міг би зараз сильно рвонути, коли б мав певність, що той другий камінь, який за цим, міцно тримається. Якщо він стоїть твердо, то ми проскочимо… Адріано, ану вийди, поглянь.

Що ж, подумала Адріана, мені наказують. Я не видумувала для себе права вийти, мені звеліли… Її рука знову потягнулася до дверної ручки, і якби не відчуття егоїстичної полегкості, що раптом задудоніло в грудях, може б, і вийшла; полегшення було надто владне, воно витіснило всі інші почуття, крім холодного усвідомлення безпеки; Адріана побачила себе там, під скелею, саму – сама стоїть, а більш нема нікого, це ж так страшно: були всі – і нема нікого! Ручка обпекла їй долоню, вона смикнула руку, закричала:

– Чого ви хочете від мене, чого, чого?!

Ніхто не зрозумів того крику, Нестор люто глянув на Адріану.

– У неї нерви здали, в неї тільки язик міцний… Вийдіть, Степане… Ви що, не чуєте? – прикрикнув.

– Ми з Адріаною сидимо з правого боку, Несторе, ви забули про це, – відповів Степан. – І перейти на другий бік не можемо. Хіба по кузову…

– То лізьте по кузову, дідько вас бери!

– Це ще небезпечніше.

Запала довга й тяжка мовчанка. Нестор опустив руки від керма і відкинувся на спинку, Адріана сперла голову на долоню, Степан морщив чоло – він ще шукав виходу зі становища, Нілочка гладила Леоніда долонею по зап'ястю… Сіялася густа мжичка. Кожен мовчки вирішив чекати до ранку і кожен думав про мжичку, від якої може розмокнути дорога, а машина одним колесом уже висить над прірвою.

Від чийогось глибокого віддиху машина ледь зрушилася, посунулась, Леонід висмикнув свою руку з Нілиної долоні, схопився за раму відчиненого вікна, вихилив голову, наче хотів вискочити крізь нього; Ніла завмерла, її рука так і повисла в повітрі; цю метушню помітила Адріана, та не встигла вона усвідомити, що може зараз скоїтися, як відбулося зовсім несподіване. Воно було найкращою розв'язкою, єдиним виходом, порятунком – до такого треба додуматися!

Леонід відчинив дверці, нахилився і, натужуючись та крекчучи, підняв на коліна величезного каменя – в іншу, спокійнішу мить хтозна чи міг би його зрушити з місця;

обережно підвівся, зсунув камінь з колін на сидіння, потягнув до каменя Нілочку; вона не зрозуміла, що задумав Леонід, відчула тільки під долонями замість тремтячої його руки холодний заболочений камінь. Леонід виповз з машини, підбіг до краю урвища, вклякнув на коліна, нагнувся і загукав надривним голосом:

– Скеля опукла! Не рушиться, не рушиться камінь! Він повторив це кілька разів, його голос повнився надміром радості, він махав руками, показуючи, куди їхати, командував: «Вліво, вліво керуй!», ніби Нестор міг забутися й повернути кермо вправо; натужно загуркотів мотор, машина рвонула з місця й, вискакуючи на тверду дорогу, завалила заднім колесом надколотий берег. Гуркіт відбився аж із дна глибокого провалля.

– Ну все… – хрипко вимовив Нестор, скинув піджака, обмацав себе: сорочка була мокра.

Леонід, вдоволений своєю винахідливістю, порався біля сидіння, насилу звалив з нього каменя, дбайливо повитирав болото, і сідаючи, обняв за спину Нілочку.

– Боялася трохи… Бідна ти моя!.. Несторе, їдьмо – нас чекають. Газуй!

– Як він тільки додумався до такого, – промимрив Нестор, вмикаючи швидкість.

– Ха, – змахнув рукою Леонід. – Мені згадався дуже бородатий анекдот… У поїзді один хитрун підійшов до стоп-крана і довго моцувався, вдаючи, що не може повернути важеля. Простачок придивлявся, потім відсторонив хитруна і показав йому, як це роблять. Поїзд зупинився, простачкові довелося заплатити штраф. Тоді хитрун сказав, показуючи спершу на біцепси, а потім на скроню: «Колеґо, треба мати не тільки тут, а й тут!»

Леонід поглянув на друзів і змовк. Зрозумів, що анекдот зараз зовсім не до речі, люди ще не оговталися, вони аж потім оцінять і ситуацію, в якій були, і його вчинок. Він поклав долоню на Нілине зап'ястя, вона вивільнила руку.

– Ти такий холодний…

– Авжеж… Камінь мокрий, в болоті…

Машина виїхала на асфальт і поповзла крізь туман на перевал.

Нестор мізкував над сценами, які вже зняті і які ще треба зняти. А якби над проваллям стояли оператори й знімали? Все одно нічого б не схопили: ми були за стіною туману. Їм удалося б зафіксувати тільки однозначний результат. Подвиг… Леоніда. Ні, у новому сценарії треба виводити героїв з туману. І хай хлопчик бере в заложницькій тюрмі Гарматієву пісню, хай рятує людину – але перед тим мусить перемогти власний страх. Хто напише такий сценарій?.. А той, хто має на це право.

Степан дрімав і у півсні думав, що виняткових ситуацій немає взагалі. Є життя, в якому людина постійно виявляє свою силу і свою слабкість. Що ж є справжнє? Мабуть, мужність перемагати слабкості або хоч признаватися у них.

Нілочку переслідував образ обманутого тонконогого лошачка, який біжить за автобусом, думаючи, що то його віз.

Адріана думала про людину, яка колись не змогла покинути ближніх у машині над прірвою; важила і зважити не могла – було то боягузтво чи мужність?

Леонідові уявлялася сцена: п'ятеро над проваллям – і врятовує всіх один.

– Аж подумати страшно, що ми всі могли сьогодні… – сказав, складаючи губи в рурочку. – Всі…

Мовчали. Тільки Адріана пробурмотіла щось зовсім недоречне:

– Крім одного. Крім одного…

Ніхто не зреаґував на Адріанині слова. Друзі, зрештою, давно звикли до її екстраваґантності.

Одна хлібина на двох

Одного дня сталося те, що мусило статися: обоє втекли з міста. Захопили з собою тільки що народжене і з дивом усвідомлене кохання; втекли далеко від своїх світів – хотіли на якийсь час забути, як довго і трудно допомагали одне одному створювати їх; те несподіване почуття бажало вивільнитися від вантажу, з якого народилося, і постати у своїй первозданності.

Вони пробули цілий день у лісі, віддаючи одне одному лише радість, яка довго притлумлювалась працею, мисленням, пошуками самих себе: так радіють протягом дня метелики, вивільнившись з томливого дозрівання в шкаралупі лялечок, – перед продовженням життя у новій своїй сутності.

Потім, коли верталися, їм було ще замало втіхи, вони забігали у під'їзди й доціловувалися, бо день невблаганно скорочувався; обоє знали, що такого дня більше не буде: їх життя зіллється в іншу форму або ж розділиться на два окремі чужі світи.

День згасав і нагадав обом про хліб – звичайний хліб, який треба з'їсти, щоб могти завтра жити й працювати, і вони так прозаїчно – від гіркуватих трав і полохливих під'їздів – увійшли в хлібний магазин. Були ще такі єдині, що дівчина-продавчиня й не подумала давати кожному по буханцеві – подала один на двох.

Крадькома переглянулися й опустили очі, відійшли до столика й мовчки дивилися на хліб, чогось іще чекали, кожен чекав першого кроку від другого, та, видно, нелегко або й зовсім неможливо було його зробити; терпкий сум пригинав їх голови донизу, а в магазині порожніло…

* * *

Ми познайомилися випадково.

Просто зі сцени – без гриму і в домашній сукенці: грала студентку в масовці – я вибігла у фойє й очікувала антракту. В залі мав сидіти мій чоловік – наймолодший з учених-геологів і, як беззастережно визнавали його співробітники, найперспективніший серед них; за рік моєї праці в театрі я не могла дочекатися, коли він викроїть три години, щоб оцінити мої здібності. А втім, я спеціально ніколи його й не запрошувала: хвалитись не було чим, ролей мені ще не давали, проте мене завше діймала гіркота, що він не здогадається сам…

Вдома, у кабінеті мого чоловіка, часто збиралися на каву його товариші, я подавала на стіл і слухала дискусії з питань палеонтології, їхні розмови були справді цікаві, але я існувала поза ними, наче в кіно, коли сприймаєш чужий світ, розумієш його, а участі в ньому не береш. Зайвою в їх компанії я наче й не була: мною милувалися молоді вчені, у декого з них не раз сповзала з обличчя маска серйозності, і я тоді з приємністю відчувала на своїх щоках, грудях, руках захоплений погляд. Однак згодом ці позирки починали ставати для мене майже образливими, адже зовнішність – то не заслуга людини, а ніхто ніколи не спитав мене про мою працю. Не запитував і чоловік. Якось я наважилася сказати:

– Запрошую вас до театру, хлопці. На прем'єру…

– А хто грає? – спитав котрийсь.

– Я граю… – Відповідь моя прозвучала жалюгідно кволо, хоч я намагалася сказати це з притиском; я зніяковіла під поглядом чоловіка й поблажливими посмішками його друзів і вийшла з кабінету.

Того вечора мій муж пообіцяв прийти на виставу.

Дія закінчилася, першим із залу вийшов якийсь мужчина – вийшов стрімливо, наче квапився до гардероба; що ж, подумала я, деколи нам доводиться спостерігати, як глядачі розходяться після першої дії; мужчина був високий і худорлявий, я не запримітила його лиця, та й навіщо, проте мені запам'яталися його сиві скроні, що гарно контрастували з густою чорною чуприною… Я ступила до дверей, щоб не пропустити свого чоловіка, і вийшло так, як часом буває на вулиці, коли люди не можуть розминутися: ми йшли назустріч і поступалися одне одному в один і той самий бік, ми ніяк не могли розминутися, немов хтось штовхав нас одне до одного, врешті зупинилися обличчями впритул, і він, почервонівши, мов хлопчик, бовкнув:

– Добридень…

Я відступила назад. Ох, як я ненавиділа їх – оцих притеатральних страдників: неоперених студентиків, які тупцюють з букетами квітів перед гримувальнями прим, удвоє старших за них, або ж підтоптаних ловеласів, котрі сідають у перші ряди, ласо приглядаються до стегон молодих артисток, а потім перехоплюють обраниць біля службового входу і пропонують пройтися в кав'ярню, а то й – на квартиру.

Я фукнула, отак-таки фукнула, мов на кота, а він знизав плечима, ступив убік, потім круто повернувся і так само стрімливо подався в глиб фойє. На мить мені стало його шкода, та я не мала часу аналізувати свій стан: із залу виходили глядачі, я очима шукала чоловіка.

Його не було. Я ціпеніла від почуття образи, хоч знала – щось мусило йому перешкодити, може, вчена рада; до цієї прикрості додавався ще й сором за моє дітвацьке фукання; я відійшла до вхідних дверей і тут знову наткнулася на незнайомого мужчину з сивими скронями. Сказала йому:

– Вибачте…

Він навіть не посміхнувся, хоч це моє «вибачте» було таким же дітвацьким, як і фукання, дивився на мене зосереджено й пильно, потім спитав:

– Хто ви?

– Я – звідси, – відказала я і притьмом подалася до службового входу, пройнята гіркотою і ще не зрозумілою тривогою.

Ми познайомилися випадково у фойє театру, і вона тоді увійшла у мене вся. Та ні… Вся вона увійшла в мій світ потім, тоді я схопив тільки риси її обличчя, яких марно шукав у своїй уяві, побачив неповторну модель, проте майже фізично відчув, як образ незнайомої жінки, немов прибій, увірвався на досі не зайнятий простір моєї душі; у ту мить я зрозумів, що в мене є той простір – необжите урожайне поле, яке досі то нудьгувало, то проростало напливами уяви, тугою, жаданнями сховок, куди я міг утекти, щоб очиститись від утоми, накипу буднів, невдоволення, ситості…

Це був мій храм уявлень, мрій, фантазій, куди не мали права вступати, й інколи і не намагалися, моя дружина, котра присвятила себе виключно створенню домашнього затишку, і мій малий синок зі своїм милим і невпинним щебетом; я в цю хвилину втямив, що саме вони, й не відаючи того, створювали для мене цей храм; я мав досі свою особисту свободу: з нею я йшов у самотні мандрівки, з нею часто засинав, з нею ставав за мольберт; з вільного поля моєї душі, мов привиди, випливали уявні риси облич, пастельні кольори, зухвалі мазки й лінії; ще був мій тил, без якого я не зміг би стати живописцем, – з нього витікали десятки сюжетів, у ньому я знаходив те, що оповивало недомовленістю, загадковістю зображувані мною предмети, створювало настрій на моїх полотнах.

І диво, я усвідомив, що володів цим скарбом перед загрозою його втрати: незаймане поле займала одна людина, єдиний образ, який увібрав у себе всі барви моєї уяви, і я стривожився. Адже може так трапитися, що відтепер цей образ – тільки один! – завжди зринатиме переді мною, контролюватиме кожну мою думку, кожну художню знахідку, лягатиме у всі мої твори. А наскільки вистачить його багатства і що я з ним робитиму потім, коли того багатства не стане: викинути чи бідніти разом з ним?

Ці всі думки, мов блискавка, майнули в моїй голові протягом того часу, коли я, бовкнувши дурне «добридень» (а був же вечір!) і сахнувшись від її дітвацького фукання, пройшов кілька кроків по фойє, відчуваючи разом зі страхом нестямну радість, що стільки скарбів – чітких і досконалих: лінії обличчя, невловимого кольору очей, їхнього настрою, ніжної пластики тіла, життєрадісності – увійшло до мене разом. Я зупинився, вийняв цигарку, а тоді вона ще раз підійшла, і я зрозумів, що її образ увійшов у мене надовго, переповнив, і мені судилося пізнавати його й боротися з ним.

Він постійно переслідував мене, зустрічаючи то в місті, то в театрі, іноді в тролейбусі – сам або зі своїм синком. Мені було приємне це переслідування, бо я ні разу не почула того, чого найбільше боялася: молитов, зітхань, умлівань. Як на мене, він був ґрунтовно начитаний, знав театр, а мистецтво, здавалось, мав у пальцях; своїми знаннями він весь час ділився зі мною – здебільшого тихо, з довір'ям, що дар його не пропаде: так сусід сусідові відсипає насіннєвого зерна в миску, не боячись збідніти; я була йому вдячна, бо вперше переді мною не демонстрували знань, а віддавали їх як рівноправному партнерові. Та деколи він жбурляв ними – вимогливо, сердито, роздратовано: як це я не знаю елементарних істин, а все одно робив це

для мене, і я не розуміла, з якою метою. Якби обняв, упився в губи, знала б – у такий спосіб шукав до мене стежки; якби я мала малярські здібності, думала б – удає з себе покровителя юних талантів. Тому дедалі частіше добиралося до мене підозріливе відчуття, що я в нього піддослідна комашка, що на мені він вивіряє свої якості, аби утвердити у власних очах свою вищість, недосяжність. А може, він не справжній, може, йому потрібно цього фальшивого відчуття переваги над людьми для того, щоб компенсувати свою нездарність? У мені спалахували сумніви, я в душі бунтувала проти нього, тільки цей протест був зовсім відмінний від бунту проти мого чоловіка: мій вчений муж викликав у мені заперечення, нігілізм, цей же примушував пізнавати, шукати виходу в самій собі.

Не знаю навіть коли, бо спеціально себе не примушувала, я почала цікавитися всім, що потрапляло під руки, і чим більше пізнавала, тим настирливіше він дошукувався у мені невігластва, і я не знала: радіє, що знаходить його щораз менше, чи жалкує з цього приводу. Те вивідування ставало все жорстокішим, я відчувала: він намагається для чогось зробити мене собі рівною; мої знання незмірно збільшувалися, і пропорційно зростала дотичність до невідомого, яке треба було пізнавати, щоб урешті наважитися сказати йому:

– Ви так багато знаєте, а що вмієте самі? Покажіть.

Я помітила, що він завагався. Чому? Адже ще недавно ревниво випитував, чи я бачила його роботи, які зрідка експонувалися на колективних виставках; я знала, що художники люблять показувати свої творіння – вони завжди мучаться тим, що їх мистецтво найменш доступне – для огляду; він мріяв про персональну виставку – чому раптом завагався показати свої полотна?

Але я наполягла, я вже відчувала в собі силу оцінити їх.

Одне за одним поставали переді мною дива: буяння ліній, пластичність людських тіл, неозорість подільських полів, химерність карпатських сюжетів, де чіткі контури гір оповивалися примарними вихорами хмар, в яких можна було вгадати силуети чудовиськ з гуцульської демонології, – і у всьому легкість, мов у танці або в пісні; я чула, як підносять мене його витвори, мені на мить здалося, що якби я збагнула секрет його творення, то… Та раптом вкралося і вибухло в мені розчарування – це сталося тоді, коли я відвернулася до вікна: жодне обличчя не запам'яталось.

– А де очі, уста, думка, людина, де серцевина цього царства ліній і настрою? – спитала я.

Він здригнувся, потім нервово висунув з кута мольберт, поставив на нього чисте полотно, довго дивився на мене, в його очах я побачила суміш злості й захвату і не зрозумілого для мене страху; він стояв непорушно, не зважуючись іще підвести вуголь, а потім заводив, заводив ним по полотні і врешті опустив руку. Зняв полотно з мольберта, повернув його до стіни, і я знітилася від його докірливо-скептичного погляду, який примусив мене подумати: а я, хто я? Чому досі тупцюю в масовках, чому не спромоглася зробити хоча б одну роль, котрою могла б похвалитися перед ним?

Я боровся з її образом не для того, щоб прогнати його, а щоб утвердити – без нього я обійтися вже не міг. На моєму колись не зайнятому полі я не знаходив таких чітких, рельєфних рис; тепер, коли я вихопив з її обличчя конкретні штрихи, які передавали зовнішню красу, порив, допитливість, думку, мої картини ожили, стали предметними; я не виходив з майстерні тижнями, місяцями, а на нових полотнах з'являлася вона, тільки вона в різних виявах багатства свого образу.

Довго не бачив її, і одного разу пройняла мене тривога, що більше не зустріну: образ, який залишився для мене, колись-таки вичерпається, а живий напевне міняється – збагачується чи бідніє, – і я повинен його побачити, щоб ще раз пересвідчитися, чи справжня та краса, чи міцні ті пориви, і вичерпати його до кінця.

Я вийшов з майстерні і, йдучи до театру, згадав її перший опір моїй перевазі й відчув, як десь глибоко кільчиться паросток страху, що вона колись мене переможе і я навіки стану рабом її образу.

Я прийшов на другу дію вистави «Ніч на полонині». Саме танцювали русалки довкола заснулого пастуха Івана, я придивлявся, щоб побачити серед них її – не було. Подумав, що нині не зайнята, вже збирався виходити, та на сцену вийшла Мавка, і я затримався.

Цю п'єсу я знав. Роль Мавки була досить складна: вона з'являлася Іванові уві сні, як міфічна істота, але з обличчям реальної Іванової коханої, а тому на сцені мусила діяти одночасно у двох іпостасях – кожна зі своїм характером. Одна іпостась вирішувалася виразом, мімікою обличчя, інша – рухом, який повинен був створити ілюзію примарності образу.

Мавка виходила з глибини сцени, з бутафорних недеїв; розпростерті, мов для лету, її руки плавно вигиналися, – ніби хвилі нічного туману пробігали від пальців до пліч, тонкостанна гнучка постать здавалася безтілесною, вона готова була злетіти й закружляти над заснулим пастухом; Мавка повільно наближалася до авансцени, я захоплено спостерігав її, а мозок діймала думка, що десь уже бачив це видиво, добре знаю його – так, ніби мій олівець виводив лінії рухів Мавки; Мавка підпливала до Івана, а тоді пучок світла вихопив з півсутінку її обличчя, і я впізнав: це був образ, який проник у всі мої картини, це була вона…

Я зрадів: ми одне і те саме рівносильно створювали в різних матеріалах, ми позичили одне в одного те, чого кожен зокрема не мав, і довершили кожен себе самого.

Моя боротьба з нею закінчилася, за дар я заплатив сповна і мав право знову стати вільним: хай напливають тепер на моє поле сотні нових облич, її було лише першим, та ось знову паросток страху, що проріс колись у найглибших тайниках душі, проколювався тепер до свідомості: а що, коли я не вивільнюсь ніколи від одного і того ж образу, чи не стане це моєю творчою смертю?

Після вистави вона сказала мені:

– Я вдячна вам…

Я запросив її прийти вранці до моєї майстерні: мусив зізнатися перед нею, що завдячую їй не менше.

Вона оглянула мої старі картини, оживлені її образом, і нові – створені ним, радість спалахнула в її очах, вона поривчасто мене обняла й прошепотіла:

– Я не знала, що стільки важу для вас. Що я взагалі важу!

І ми втекли тоді обоє з міста.

Ми втекли від своїх світів, захопивши з собою лише новонароджене кохання. Так нам хотілося. Так нам здавалося.

Ми цілувалися, а я чула байдужий голос свого чоловіка: «А хто грав нині?» – «Я грала, я!» – гукнула я йому вчора, щаслива й зла. «Не може бути!» – той же рівний, незворушний його голос.

Я гаряче обнімав її, а сумління шмагали слова моєї дружини, котрими вона несвідомо хотіла повернути мені втрачену волю: «Ти так стомився, поїдь кудись». – «Я вже давно у від'їзді, давно!» – вигукнув я, не знаючи, на кого серджусь.

Ми втекли, а світи наші потягнулися за нами, безсоромно спостерігаючи наш шал, і насміхалися: ми ваші дітища, і нікуди ви від нас не дінетесь!

«Ти виграла битву з двома сильнішими супротивниками, – нашіптував мені мій світ, коли я, щаслива й заспокоєна, лежала в гіркій траві і дивилася в небо, – а тепер з ким поділишся мною? Кинеш половину, мов дуельну рукавичку, мужеві, а чи всього принесеш у жертву своєму коханому, як його вірна дружина?»

Я стояв, спершись спиною до стовбура сосни, і думав:

«Ми допомогли одне одному стати самими собою, а могло б цього й не відбутися, коли б не зустрілись. Ми тепер міцно утвердились у своїх світах. А коли поєднаємося, кожен втратить щось від себе – без взаємних втрат ми не сумісні. Ми стали надто сильними, щоб співіснувати».

Ми чули ці нашіптування, добре чули, але нам випав один день, який ніколи не повториться, як би ми своє життя потім не влаштували. Тому затлумлювали голоси наших розумів і сумлінь поцілунками, а заглушити не могли, і чим швидше кінчався день, тим відчутніше усвідомлювали, що наші поцілунки – це плата одне одному за вчинене, а не завдаток на майбутнє; забігали в під'їзди і доціловувались – не з радості перед завтрашнім днем, а з туги перед прощанням.

Ми згадали про хліб, ішли відчужені, а я ще вмовляла себе:

«Я готова віддати йому свого світу половину…»

Я почув її жертовну обіцянку і мовчки відповів:

«Не маю права відбирати того, що подарував, і тобі не віддам узятого від тебе. Воно уже – моє».

«Він не зуміє ні віддати, ні прийняти. Він мусить вивільнитися, щоб міг шукати і знаходити нове… А я – хіба інакша?»

«Вона не поступиться мені своїм, як би не клялася нині. Переможе мене або покине».

Ми стояли над хлібом і запитували одне в одного: що буде потім?

«Я малював радість, тепер малюватиму тугу».

«А я й не знаю, що буде зі мною – розбудженою і сильною».

А обоє думали одне: а може, ми найкраще володіємо одним талантом – будити інших із спокою, розбурхувати, сердити, спонукувати, заражувати невдоволенням, а коли той інший, розбудившись, видобуває з себе щось більше, – гнатися за ним, доганяти і вчитися вже в нього?

* * *

Дівчина-продавчиня розчаровано дивилася на них обох, а коли в магазині спорожніло, підійшла з ножем і розрізала буханець надвоє.

Тонконогий лошачок

Донині він ні на крок не відступався від кобили, світ його обмежувався пругким маминим животом, і більше нічого не бажав для себе лошачок, крім теплих цівок солодкого молока й запаху маминого поту, бо ще йому не пахли ні трави, ні квіти, ані листя – і шия не зводилася вгору, до неба, а лише вигиналася донизу – під живіт, до дійок, а деколи до кобилячих рухливих губ, якими вона м'яко обмацувала лошачка, дихаючи на нього пережованою травою.

У загорожі, де паслася кобила, набираючи сил після ожереблення, теж пахло все її животом і вим'ям; вориння, витерте її боками, масно полискувало; на цвяхах, якими були прибиті жердки до стовпців, сріблилася довга волосінь з хвоста; від землі їдко тягло послідом, і це теж був мамин запах; навіть конюх, котрий вранці виводив їх обох із стайні в загороду, теж пахнув кобилою – весь світ для тонконогого лошачка був ще цілісним, він не знав, та й не міг знати, що йому, крім кобилячого живота й вимені, крім загороди й просяклого кінським потом конюха, уготовано щось більше.

А нині конюх вивів кобилу із стайні, та не провів її, як завжди, попри лісничівку з великими вікнами через подвір'я й дорогу – до молодого дубового гайочка, обгородженого ворининям; звичний шлях кобилі й лошачкові, що терся мордочкою біля маминого крупа, заступив двоколісний повіз із двома дишлами, з'єднаними дугою, а поруч лежала ремінна збруя. Конюх тпрукнув, зупинив кобилу, потім увів її між дишла під дугу, немов у дуже вузьку загорожу, в якій не було місця для лошачка; реміння обплутало її всю, по зубах скреготнули вудила й

застрягли в морді, мама їх пожувала, та, скосивши поглядом на конюха, перестала жувати і стала мов укопана. Лошачок ще не бачив маму такою: вона не помахувала хвостом, не пофоркувала, навіть не повернула голови, коли Тонконогий оббігав повіз і протискався то попід одне, то попід друге дишло до її задніх ніг.

Така чужакуватість кобили вельми стривожила лошачка, він уклякнув на передні ноги і таки пропхався до маминого живота, конюх виштовхав його з-під дишла, це ще дужче злякало Тонконогого, адже досі він знав тільки ласку, а тепер добрий конюх ще й прикрикнув на нього, а очі в мами були сторожкі й холодні, наче вона враз забула про свого сина.

З лісничівки вийшов охайно одягнений чоловік, він був чужий і пахнув зовсім інакше, ніж конюх і кобила; поплескав лошачка по морді, Тонконогий чмихнув від цього іншого запаху; чоловік виліз на сидіння, біля нього сів конюх, зловісно цьвохнув батіг, і мама побігла не озираючись, потягнувши за собою повіз. Лошачок заіржав і побіг слідом, гнаний відчуттям тривоги перед широким світом, який враз вихопився з-під теплого живота кобили й постав перед ним досі не відомими предметами, розлився довкола дивовижними, незнайомими запахами.

Відтепер Тонконогому довелося виконувати перший в його житті обов'язок: за те, щоб зрідка допасти до маминого вим'я і заспокоїти голод, який постійно його мучив і викочував з морди клубки піни, він мусив бігти і доганяти. Спочатку це було втомливо, та в постійному русі тонкі лошачкові ноги зміцніли й стали цупкими, як молоді дубчаки в загороді, і небавом Тонконогий перестав відчувати втому, до того ж було дуже цікаво. Він високо тримав голову і бачив над собою глибоке небо або ж зелене лісове склепіння, він міг вільно вибрикувати й вихвицькувати задніми ногами, його весь час манили до себе левади й поля, та мусив бігти за візком, тож не міг собі дозволити приглянутися зблизька до тих полів і левад.

Та одного разу дивно знайомий запах донісся із темно-зеленого лану, лошачка заносило боком-боком, він супроти своєї волі опинився по коліна серед соковитого трилистого зела з круглим кашкуватим цвітом, над тим цвітом кружляли круглі волохаті комахи, які гуділи, ніби сварилися на когось. Забувши про візок, що покотився польовою доріжкою, лошачок якийсь час полохливо приглядався до буркотливих отих комах, але трилисте темно-зелене зело з бордовим цвітом надто звабливо пахло чимось дуже знайомим; лошачок ухопив губами тієї зелені, приємна терпкота розлилася у щелепах, він хапнув ще і ще, та враз згадав, що мама з візком від'їхала вже, мабуть, досить далеко, тоді вдарив копитцями і пустився стрімголов наздоганяти. Застав її біля якогось будинку випряжену, допав до вим'я, а тоді зрозумів, що те смачне зело пахло маминим молоком.

За це звідання смаку терпкого зела довелося лошачкові розплатитися: кобила, обнюхавши Тонконогого, мордочка якого пахла свіжою конюшиною, коротко заіржала, немов чимось ураз зраділа, злегка зігнула задню ногу в коліні й відштовхнула лошачкову голову від вим'я, він зайшов з другого боку, але й цього разу був відштовхнутий; кобила їла з опалки і раз у раз оглядалася, ігікала, кликала, поки Тонконогий таки не підійшов і не почав їсти разом з нею те саме скошене смачне зело, якого він тільки що скуштував на заджмеленому лану.

Відтоді лошачок потроху почав забувати про теплий і пахучий мамин живіт, хоча інколи ще й тягнувся до нього; тепер він усе рідше залишався позаду, мав уже право йти поруч з мамою, бо ж їдять вони з однієї опалки, він з гідністю йшов чи підбігав – як цього хотіли конюх і той чужий охайний чоловік; йому подобалося чути, як за ним, а не перед ним торохтить візок, це додавало гордості: став-бо він ніби рівноправний з мамою, хоч ще і не впряжений до діла.

Тонконогого почала цікавити мамина упряжка, оздоблена мусянжевими бляшками, і велична дуга над обома дишлами, під яку мала право зайти тільки мама; йому не раз хотілося, коли конюх виводив їх із стайні на подвір'я, першому влізти під дугу, якось навіть спробував це зробити, та конюх вивів його з-поміж дишел і завів туди таки маму – змирився з цим Тонконогий і далі йшов поруч з кобилою, тручись об неї і часто заважаючи. Спочатку лякав його ляскіт

батога, та швидко він переконався, що нема чого боятися: конюх добрий, він тільки вицвьохкує ним у повітрі, певне, з причини тої самої радості, від якої лошачкові хотілося раз у раз іржати.

А то трапилося пізньоосінньої днини на переброді, коли краї ріки вже бралися хрустким льодом. Перебрід був грузький, колеса стрягли, а на другому боці тракту мчали один за одним наввипередки грузовики й автобуси; кобила, звична до зарічної лісової й польової тиші, лякалася гуркоту й не хотіла йти до другого берега, лошачок боявся ще дужче за неї, тулився до мами й заважав. Ласкавий конюх, розсерджений на норов кобили і на Тонконогого, який зі страху залазив під дишло, вдарив лошачка батогом по спині. Від пекучого удару аж почервоніло лошачкові в очах, він не відразу збагнув, звідки впав на нього такий біль, рвонув уперед і, перебігши річку, помчав навмання трактом.

Спочатку біг з переляку, а потім усвідомив, що це його вдарив конюх тим самим батогом, яким досі тільки з радості ляскав у повітрі, вдарив люто, зі злості; Тонконогий зрозумів, що батіг призначений не тільки для втіхи, а й для спонуки, що він обізветься на його спині не раз, коли його впряжуть замість мами у візок…

Ображений і зляканий мчав так, щоб не вертатися більше. Та образа минула швидко, як і прийшла; в серці лошачка заскімлила туга за матір'ю, а ще й огортав страх перед великим метушним світом, в якому він опинився самотній і беззахисний. Біль миттю минув, Тонконогий зупинився і почав розглядатися за візком, на якому сидів конюх, що пахне мамою, і чужий охайний чоловік, до запаху якого лошачок теж уже став звикати, почав шукати очима мами, запряженої між два дишла з дугою, але на тракті їх не було. Він вернувся назад до ріки, але там котилися лише холодні баранці і брався хрустким льодом берег; по тракту мчали екіпажі – швидко, шалено, всі вони чимсь нагадували конюхів повіз, і всі були інакші, та ось один зупинився на краю дороги, і лошачок побіг до нього.

Він біг і впізнавав: так само люди обернені спиною, як конюх і чужий охайний чоловік, екіпаж цей, щоправда, був більший і критий, але ж там, попереду, напевно, впряжена між дишла його мама; Тонконогий прудко помчав, щоб переконатися в цьому, та екіпаж з обернениими до нього людськими спинами раптом рушив.

Лошачок побіг слідом. Цей повіз був таки більший, масивні колеса не підскакували на вибоїнах, вони ніби втискали під себе дорогу, але ж більшим став і він, Тонконогий; йому згадався той час, коли він ще не куштував конюшини і біг ззаду за маминим візком; лошачкові стало жаль, що він згарячу знову поставив себе в роль малого – треба чимшвидше обігнати повіз і з гідністю піти поруч з мамою, бо там тепер його місце.

Екіпаж був гарний, білий, ну, набагато кращий, ніж лошачок бачив його досі, він, правда, трохи інакше пахнув, та це ще більше зацікавило Тонконогого – хтось новий, напевне, підсів до конюха й охайного чоловіка; лошачок радісно заіржав і збитошно вихвицьнув задніми ногами, він біг і думав, що ось-ось спинить конюх маму, яка на рівній дорозі надто розпустила крок, тоді підійде до опалки, і вони вдвох їстимуть запашну конюшину, і батіг конюхів здавався тепер марницею.

Та діялося щось незрозуміле: екіпаж усе більше набирав швидкості, лошачок теж почав бігти швидше, та це не допомагало, віддаль між ним і екіпажем збільшувалась, лошачок із гіркотою подумав про конюха, який з доброго став раптом злий, бо і його сьогодні вдарив, і маму немилосердно підганяє, та все одно не боявся більше його – лякала самотність.

Тонконогий тривожно ігікнув і вже побіг скаком, він ковзався на ожеледі і падав на передні коліна, піна клаптями вилітала з його морди, він почував себе зрадженим – та як це так, що мама втікає від нього? Розпачливо заіржав, а тоді екіпаж стишив хід, і лошачок заспокоївся – це конюх почув його голос – він таки добрий, спиняє віжками кобилу, тільки чомусь не оглядається, сховався в буду на повозі, і видно лише його спину.

Лошачок підбігав уже тихою риссю й віддихувався, екіпаж котився все повільніше й повільніше. Тонконогому стало добре, він розглянувся довкола і глибоко вдихнув пізньоосіннє

повітря, в якому вловив духмяний запах, він ще не бачив сіна, та відчув, що ці пахощі призначені для нього – дорослого; ось тільки б обігнати цей повіз і піти з мамою в одній упряжці…

Екіпаж зупинився. Тонконогий підвів угору довгу шию, тихо ігагакнув – так він завжди озивався до матері, коли до нього напливала радість від усвідомлення, що вона є на світі; лошачок обходив повіз – тепер дивний і їдкий запах повоза насторожив його, надто був він чужий; вискочив уперед і з дива та ляку аж присів на задні ноги – повіз не мав ні дишла, ані дуги, не було тут мами, не було й сидіння з конюхом і чужим охайним чоловіком, тільки з буди дивилися на нього незнайомі люди й чомусь тривожно вигукували. Тонконогий ще не міг повірити, що він так жорстоко обманутий, заскиглив, безпорадно озираючись, він згадав про біль, завданий йому конюхом, каявся, що з образи утік від нього, готовий був тепер витерпіти стократ більше, аби лише побачити маму і конюха, і рідний повіз, і того охайного чоловіка, який уже не здавався чужим.

Але їх не було. Для певності обнюхав автобус і поволі, крок за кроком, подався назад. Чужий екіпаж тим часом рушив, лошачок навіть не оглянувся, він навмання кудись ішов; широко роздутими ніздрями вдихав повітря, щоб вловити в ньому рідні запахи – маминого живота, конюшини, опалки, конюхової одежі, навіть рук охайного чоловіка, та осіннє холодне повітря, видно, заморозило ті пахощі, і лошачок не міг піти по їх сліду.

Збоку тракту шуміла ріка, вона була безмежно довга, на ній не залишилося сліду від маминих ніг і коліс повоза – вода їх понесла, і скрушно подумав лошачок, дивлячись уздовж ріки, що йому довго треба буде йти і йти, щоб віднайти своє, а то хто й зна, чи віднайде…

Відплиття на острів Цітеру

У цю кімнату із заслоненим важкою шторою вікном, умебльовану в стилі бароко, я зайшов утретє. Дівчина, яка мене впустила, зникла у темному боковому коридорчику, я зупинився посеред кімнати і ждав. Тримав руку в кишені піджака, пересовуючи в пальцях важкий дукач із зображенням австрійської цісарівни Марії Терези, пучками впізнавав знайомий з дитинства барельєф. Цього дукача, що мені подарувала колись моя бабуся як талісман, я повинен був віддати відомому в нашому місті Колекціонерові за те, що показав сюди дорогу. Старовинних речей я не збирав, мене цікавили виключно книги, тому наче й не жаль було втрачати цей раритет, проте я чомусь і сьогодні зрадів, що не застав тут Колекціонера: бабусин талісман був ніби кладкою між моїм нинішнім днем і далеким минулим, і цей зв'язок мав назавжди обірватися.

Переді мною світліла пройма дверей, завішана портьєрою, портьєра хитнулася, на порозі стала стара жінка і проказала, як минулого й позаминулого разу:

– А-а, сценарист…

Однією рукою вона взялася за узголівну спинку ліжка, другу заклала назад, наче притримувала портьєру, щоб я, бува, не прослизнув повз неї в ту кімнату, звідки вона виносила призначені для продажу речі: старі книги й картини.

Якийсь час стояла мовчки, потім простягнула з-за спини руку й подала мені невелику картину у важкій багетовій рамці.

Я внутрішньо аж зіщулився, мене ж цікавили старі книги, історичні, а вона ось утретє виходить до мене то з Біблією, яку я давно маю, то з бульварними французькими романами, перекладеними в кінці минулого століття на польську мову, я ж добре знав, що за тією портьєрою, куди стара мене ні разу не впустила, незважаючи на мої чемні й настирливі прохання, розміщена чимала й цінна бібліотека, успадкована, як картини й меблі, хтозна по кому.

Мені хотілося вийти й не приходити сюди більше ніколи, я навіть зрадів такій можливості, бо в кишені залишався бабусин дукач, до якого я, попри весь свій реалізм, відчував дивний сентимент. Проте добре виховання не дало мені цього зробити, я простягнув руку, взяв кар-

тину і, ввічливо посміхнувшись, показав на вікно. Стара зрозуміла й відсунула штору – саме настільки, щоб світло впало на полотно.

На тлі блідо-бузкових хвиль стояв обличчям до моря молодий чоловік, одягнений в коротку делію, з голими литками і ціпком у руці, він обняв за талію пишноволосу даму в розкішній сукні – кликав кудись; дама відхилила голову, наче опиралася спокусі.

Я поставив картину на ліжко, приперши її до узголівної спинки, і придивлявся. Щось елегійно-пасторальне, а разом з тим надірване й сумне було в поставі цієї пари; я не міг визначити вартості картини, вгадати автора, – а може, це й зовсім дешевизна, проте мені сподобалася ця річ. Чим саме – не міг збагнути, а я ж не бозна-як знаюся на мистецтві, – можливо, тією душевною надломленістю в обличчі жінки; я дивився на картину, і чомусь зовсім недоречно згадалася мені загадкова, ніби заздрісна до чужого щастя, а разом з тим скептична усмішка савояра з однойменної картини Ватто, що в Ермітажі, і пісенька Бетховена про савояра проталаніла у вухах; мені на мить здалося, що я сам став тим бродячим музикантом, який ходить з шарманкою й бабаком по заміських дворах, спостерігаючи людське життя і навіть відсутність життя – як ось у цій квартирі.

З кінця в кінець селом іду,
Бабак завжди зі мною…

Я спитав, скільки коштує картина. Стара заправила п’ятдесятку, і я виклав гроші. У цю хвилину задзеленчав шнурковий дзвінок на вхідних дверях, жінка зникла за портьєрою.

Знову – тихі кроки з бокового коридора, рип дверей, легко стукнули чиїсь скинуті черевики, почулося чемне, аж запобігливе «добридень», хтось скрадливо зайшов до кімнати. Я повернув голову й зустрівся очима з Колекціонером.

Рвучко пішов йому назустріч, наче боявся, щоб він не побачив картини, яка мені сподобалася. Колекціонер інтимно, майже по-змовницьки потиснув мене за лікоть і поклонився, і я почув тепер вагу дукача, який обтягав мені ліву кишеню піджака.

Я приглянувся до мого знайомого, ніби вперше його уздрів: інтеліґентне обличчя обрамлене різночинською[2] борідкою, одягнений у гуцульський сардачок з червоними кутасами; я ніколи не був пуританином чи консерватором, у далеких подорожах сам не раз відпускав бороду, а для своєї Нілочки пристарав стилізовану гуцульську свиту, проте в зовнішньому вигляді Колекціонера ніби навмисне підкреслювався борідкою його інтелект, а сардачком – зв’язок з народом. Може, це мені тільки так здалося, та чомусь у моїй пам’яті знову зринув ваттівський савояр зі скептичною посмішкою на губах: шарманщик прискіпливо оцінював прибулого, і раптом спісніла його посмішка…

– Ну, як? – спитав пошепки Колекціонер, киваючи головою в бік портьєри. – Вибрали для себе щось цікаве?

У цьому питанні я вчув натяк на свій дукач, сягнув рукою в кишеню, обмацав його і зрозумів, що мені дуже не хочеться його віддавати.

– А мені принесли обіцяне для мого музею? – не чекав моєї відповіді Колекціонер.

– Ви знаєте… забув, іншим разом… – затинався я, та допоміг мені той музей! Як парадно назвав він свою колекцію. – Як ви сказали – музей? – Іронія допомагала мені здолати зніяковіння.

– А хіба ні? Якби ви побачили!..

– У тім-то й річ, що вашого скарбу ніхто не бачить… То швидше комора…

– Вас муха вкусила. – Ображена гримаса перекосила інтеліґентне обличчя Колекціонера. – Ви пригадайте, скільки в минулому пропало б скарбів, якби не особисті колекції ама-

[2] *Різночинець* – у XIX ст. в Росії – прогресивний інтеліґент недворянського походження.

торів і меценатів! А тут усе пропаде, пропаде, стара з дня на день чекає смерті, на вторговані гроші гробівець на цвинтарі будує…

Мені стало тоскно: гробівець! Вона – гробівець, а він – комору… Я тепер згадав: за Колекціонером водилася сумнівна слава, я тому всьому не надавав ваги, не надто вірив і тепер, та враз спливли мені на думку слова славного у нашому місті Охоронця скарбів: «Хто шукає чистих слідів історії, сам мусить бути чистий» – мені захотілося негайно йти геть звідси.

Я подався до ліжка, на якому стояла, приперта до узголівної спинки, куплена щойно картина; Колекціонер побачив мою покупку і, намагаючись випередити мене, теж поквапився до ліжка, та враз спинився: у проймі дверей стояла господиня.

– Добридень, добридень, – підійшов він навшпиньках до старої, нагнувся, щоб поцілувати їй руку, очима ж пас картину.

Мені згадалася розповідь Охоронця скарбів про те, як в одному гірському селі невіруючий Колекціонер падав на коліна і бив поклони перед старовинною іконою, щоб виманити її в довірливих релігійних селян, – правда це чи чиясь вигадка, тільки щось схоже – блазнівське і фальшиве – було в цьому прикладанні до руки старої; знову всезнаюче посміхнувся савояр, і чому саме тут, у цій затхлій кімнаті, сплив він у моїй пам'яті?

…Притулок на ніч десь знайду,
Бабак завжди зі мною…

Колекціонер позадкував від старої, спинився біля картини і прикипів-таки до неї поглядом; нав'язливий шарманщик лукавим прижмуром нагадав мені ще одну небилицю про Колекціонера – як його били гаварецькі гончарі, коли він, ревно молячись у сільській каплиці, крав з аналоя старовинні підсвічники; а що, коли це правда, і я ось зараз стою з ним, мов рівня, у домі, де торгують народними цінностями… Я знову відчув бажання чимшвидше вийти звідси, але він заступив собою картину і, закусивши губу, буквально поїдав її очима.

Тоді я відтіснив його плечем, пильніше приглянувся до картини і тут спіймав себе на думці, що мені звідкись знайомий цей елегійний сюжет. Я перебрав у пам'яті все, що запам'яталося з виставок Ермітажу, Лувру, гаванського Капітолію, та не пов'язав жодної із бачених колись картин з цією, а впертий савояр дивився тепер з тугою, заздрістю і скепсисом на втечу двох закоханих від світу юдолі й печалі в країну мрій і примарного щастя.

Минає ніч в тривожних снах,
Бабак завжди зі мною…

Колекціонер, який у своїй домашній, захованій від людського ока колекції мав, кажуть, цінні картини, ікони, свічники, шати, ґердани, кахлі, хрести, монети, дукачі, непогано знався на мистецтві, він міг допомогти згадати, звідки мені знайома ця пара, зображена на картині; з притаєною надією – ану ж я купив за безцінь вартісну річ! – і з острахом, щоб часом її тут не втратити, напружено чекав, що скаже Колекціонер, а в душі ворушилося гнітюче каяття, що зв'язався з ним.

Я ще нижче нагнувся над картиною, і раптом мене приголомшив вигук Колекціонера:

– Ватто! «Відплиття на острів Цітеру».

Шляхетне старече обличчя жінки стало враз плюсклим, подібним до меблевої політури, поїденої червоточиною, воно покрилося синюватими, аж фіолетовими плямами, очі її зблиснули, вона не зрозуміла значення слів Колекціонера, але надривний його вигук дав їй відчути, що картина коштує набагато більше, ніж вона отримала від мене. Стара потягнулася рукою до ліжка, викрикнувши: «Куплена, куплена!», та спинив її чемний смішок:

– Куплена? Це ви, сценаристе, встигли?.. Боже, яка дешева підробка! – Колекціонер хихикнув. – І скільки ви за неї взяли, добродійко? П'ятдесят?.. Що ж, для відомого сценариста п'ятдесятка – марниця, рамки ж добротні, пригодяться йому… Чи не можете принести мені щось для огляду?

Стара потупцювала на місці, не наважуючись виходити, та вираз обличчя Колекціонера був холодно-байдужим, вона врешті зникла за портьєрою, а тоді мій знайомий припав до картини.

Часто дихаючи від хвилювання, він шнарив пальцями вздовж рамки, його пучки, певне, чутливі, мов у хірурга, обмацували кожен рельєф, горбинку і врешті щось-таки намацали. Колекціонер послинив пальця, та згадавши, що картина намальована олійними фарбами, вийняв з кишені плящину, розкоркував і, намочивши палець у розчиннику, повів ним по горизонтальному горбикові у лівому кутку рамки. Довго приглядався, а потім повернув до мене голову і, не встигнувши пригасити жадібного полиску в очах, зблідлий і з опалими щоками, прохрипів:

– Я куплю її у вас… Ви ж книжки збираєте… Я дам вам сто… двісті…

Він виглядав жалюгідно, мені стало його шкода, я сказав:

– Облиште, не будьте смішні… Я бачив «Відплиття на острів Цітеру» в Луврі.

– Авжеж, авжеж, – лепетав Колекціонер. – Але я дуже люблю Ватто, навіть бездарні копії… Я дам триста… – Розпростерши руки, мов до Розп'яття, він заслоняв собою картину.

Тоді я згадав: щось він там мазюкав пальцем, силою відсторонив Колекціонера, схилився над картиною і на смужці, прокладеній розчинником, прочитав: «Wateo».

Фраґмент. Ескіз. Заготовка до картини… Ориґінал!

Я схопив у руки картину за верхній край рамки, Колекціонер – за нижній, ми засіпали кожен у свій бік, я ще не знав, що буду з нею робити, але скарб є скарбом, я озвірів так само, як і мій суперник, мене палив сором, що тепер цілком зрівнявся з ним – я вже не сумнівався в тому, що про нього говорили, але поступитися не мав сили, ми готові були вгризтися один одному в горло, та сколихнулася портьєра, і він опустив руки.

Вийшла стара з двома картинами й подала їх Колекціонерові. Він глянув на них, заахав і попросив:

– Залиште нас, добродійко. Я мушу приглянутися. Це буде довго…

І коли стара знову зникла, Колекціонер підсунув до мене крісло, сам сів на друге і мовив примирливо, витираючи росу з чола:

– Погодьмося… Що хочете. Гроші… Будь-яку річ з мого музею. Навіщо вам – ви ж книжки… Я вам дарую той дукач, який ви мали мені віддати…

Колекціонер удруге нагадав мені про те, що я теж колекціоную, він брав мене у спільники, пропонував нечистий гендель, і я чув, як мене облипає незримий бруд, від якого важко вивільнитися: я навіть у думці оцінив вартість дукача, і він здався марницею в порівнянні з можливою вартістю картини. Мені в цю мить недоречно згадався ганебний випадок у Неаполі під час останньої моєї подорожі за кордон… Такий інтелектуальний, з гарною зовнішністю інженер не повернувся на теплохід, ми чекали на нього півдня, і даремно – він попросив притулку. Я і тоді, і зараз думав про те, що зрадником він став не відразу, мусило воно з чогось започаткуватися – а може, він колись не зумів скинути з себе перший налип бруду, як оце тепер я… Безцінна картина, яка дісталася мені за марницю, дивилася на мене, я не міг її покинути тут і взяти теж не міг: благання Колекціонера присмоктувалися до мене, мов поліпи.

Я не підводив голови, а нашепти про гроші заповзали у мої вуха, мов черв'яки, заповзали у мозок, квота чимраз збільшувалася, названі суми подумки матеріалізувалися в речі.

– Тисяча… півтори… дві… п'ять… десять!

Спочатку я розбагатів перським килимом, потім імпортними меблями, далі – машиною, врешті – дачею; всього цього я не мав, усі свої заробітки від сценаріїв я проциндрив на подо-

рожі за кордон, ці ж гроші дали б мені волю для творчості, я не мусив би щодня з'являтися на роботу – працював би на дачі, в будинках творчості; фрагмент картини Ватто, який мені врешті-решт не потрібен, дозволив би відплисти на свій острів Цітеру, і ця втеча окупилась би новими моїми творами, потрібними людям.

Я вагався, хоч розумів, що саме це вагання є злочинним… Я подумав про Охоронця скарбів, який жив у дуже скромній квартирі, а володів замками не гіршими, ніж колись князь Костянтин Острозький; але той урятував від явної загибелі тисячі скарбів і всі віддав людям, нині сущим і тим, які прийдуть, а цей, з яким я веду торг, замкнув у тюрму духовні багатства, без яких хтось із його внуків, ним же обкрадений, може стати не захисником своєї землі, а відступником, бо не матиме на чому виховати в собі гордість за багатство духа предків… А може, той інженер, який став зрадником у Неаполі, може, він був обкрадений ще до свого народження або ж сам колись віддав бабусин талісман, як непотріб, за дріб'язкову вигоду і став безродним?.. Усе це я розумів, а сам сидів і слухав, як засипають мене гроші, дуже багато грошей…

Я ще раз глянув на картину, а згадав ту, яку бачив у Луврі: люди пориваються до корабля, що стоїть біля причалу, море розбурхане і тривожне, а там десь спокій, і радість, і багатство, тільки одна – не ця, що на фрагменті, – жінка, збентежена, сидить збоку і сумнівається, напевне, так само, як я тепер, – сиджу і прислухаюся до пісеньки савояра:

Дадуть окраєць хліба нам,
Бабак завжди зі мною…

Окраєць хліба такий великий, аж не вміщається в мою свідомість; пропоновані суми з речей враз перемінилися в товстелезну пачку банкнотів, пачка росла, росла – «п'ятнадцять тисяч… двадцять!» – гора банкових білетів загрожувала звалитися на мене й задушити; я прокинувся, мов з кошмарного сну, і побачив перед собою розпалені гарячкою очі Колекціонера. З напіввідслоненого вікна, з-за штори, падало на нього смужкою денне світло, його різночинська борідка стала сивою, гуцульський чорний сардачок збляк від гарячки, мені хотілося глянути на нього від голови до ніг, немов ще раз бажав скласти йому остаточну ціну, та ніг не побачив: він стояв переді мною на колінах так, як колись перед іконою в гуцульській хаті.

Я спитав упалим голосом:

– Ви маєте такі гроші? Звідки?

– Я маю велику колекцію, вона вартує більше!

– І готові віддати її всю за оцю ось картину?

– Так, так, я дуже люблю Ватто! – повзав переді мною Колекціонер, а мені згадалася ще одна билиця про нього: він до крові побив свого сина, який з цікавості відчинив відмикачкою двері до комори з коштовностями… І тепер готовий їх віддати?

– Як ви віддасте мені свою колекцію? – спитав я.

– Разом з хатою. Жінка мене покинула, син геть пішов… Через нотаріуса, як купівлю-продаж, все буде чисто…

– Ну, а самі?

Він мовчав, дивився благально на мене і ждав мого слова, мов вироку, а савояр наспівував:

А завтра знову по дворах,
І мій бабак зі мною…

По дворах? З картиною Ватто? В ім'я чого? Я поволі вибирався з трясовини, в яку упхав мене своїми нашептами Колекціонер, сахнувся від хисткого трапа, на який мало що не ступив

однією ногою, щоб відплисти на острів Цітеру, я так недалеко стояв над проваллям; купа грошей зматеріалізувалася у свій первісний вигляд – у скарби, награбовані в історії і замкнуті в тюрму, і в мене зблисла думка, що я врятую цей скарб, віддавши його Охоронцеві. Проте все це здавалось мені мізансценою з якоїсь комедії, бо що може чинити Колекціонер з картиною Ватто? Дивитись на неї буде? Продасть? Але кому? Таж навіть Ермітаж не заплатить йому стільки, скільки пропонує він мені. Який для нього сенс?

І враз усе для мене стало ясним: мені знову згадався інтеліґентний з вигляду інженер, який попросив притулку в Неаполі. Я побачив порожні багетові рами, картина – вирізана, захована в подвійне дно у валізі, Колекціонер-турист виїжджає в якийсь круїз, просить притулку десь в Афінах, Парижі або ж у тому-таки Неаполі і стає мільйонером… В одну мить я навіть зрадів такій перспективі: хай утікає негідник на свій острів, моє місто очиститься від нього, а його колекція опиниться в руках Охоронця скарбів, але тут же спіймав себе на думці, що візьму участь у злочині; ні, я повинен цю картину, яка належить світові, віддати…

А тоді мій погляд упав на автограф великого французького художника, я знаю трохи французьку мову, – і аж здригнувся від реготу савояра або ж самого Ватто. Затулив долонею рота, бо це засміявся я сам.

Колекціонер дивився на мене блідими, нічого не розуміючими очима, на мій сміх увійшла стара.

– Що тут робиться? – прошамкала.

– Скажіть, цю картину тримав хтось, крім нас, у руках? – спитав я.

– Так, так, якось приходив реставратор, може, ви його знаєте… – Плюскле обличчя жінки витягнулося, вона раз у раз переводила сторожкий погляд з мене на Колекціонера. – Такий, знаєте, ну… Він довго тут сидів над нею з фарбами, різними пляшечками… Але не купив…

– Він погано знає французьку орфографію, жарт не вдався. Художник підписувався не Wateo, а Watteau.

– Фальшива?! – зойкнув Колекціонер.

– Усе тут фальшиве. Тут усе призначене для гробу. І ви…

Колекціонер тер долонею обличчя, перелякано дивився на мене, врешті прошепотів:

– Ви… ви нікому не розповісте про нашу розмову?

– А що це дало б? Доказів нема… Хіба що напишу сценарій. Та так, щоб вас упізнали…

– Уб'ю!.. – засичав Колекціонер.

– Ну, ви на таке нездатні, – сказав я і, не глянувши на картину, вихопився з цього дому, мов з чаду, з радістю торкаючись пальцями в кишені піджака безцінного скарбу – важкого бабусиного дукача.

На перевалІ

Братові Євгенові

Їхали мовчки. Від яруги, до якої Нестор під'їхав заблукавши, а потім над нею майже дві години розвертався машиною, до перевалу залишалося не більше десяти кілометрів.

Машина виповзла з бакаїстого путівця на асфальт, він брався ожеледдю, а туман порошив білим борошном, – Нестор мусив вести машину обережно, поволі. Час ніби уповільнився; у мовчанні, довколишній темноті й тихій їзді – кожен мав змогу відшукувати в собі іншого, ніж він був тільки що над проваллям, і сама пригода з хвилини на хвилину ніби втрачала свою значимість. Несторові здалося навіть, що на перевалі, в колибі, де ждуть на них голодні артисти, він розповідатиме про випадок над прірвою з недбалою посмішкою, як про щось зовсім незначуще.

Бажання звільнитися від щойно пережитого діймало й Леоніда. Та бо й справді, страхи які – переднє колесо повисло над урвищем! Ще ж і не таке пережилося. Режисер Нестор, наприклад, стояв під стінкою в гестапівській катівні; інженер Степан, який сьогодні консультував зйомки на буровій, живцем горів, коли вибухнула свердловина… І актриса Адріана, і він, сценарист Леонід, навіть його скромна дружина Нілочка – всі задовго до нинішнього випадку пройшли важчі випробування.

За спинами, біля заднього скла, дзеленькали пляшки з горілкою, в машині запахло хлібом і ковбасою, всі були голодні й у думці раділи, що незабаром у товаристві артистів, які виїхали з бурової раніше, підкріпляться, розважаться й забудуть прикрий випадок.

Перед машиною по осклизлому асфальту в світлі фар вилася змійка снігової пороші. Кожен бачив її, хотів бачити, вона відволікала нав'язливі думки, будила віддалені асоціації, та снігова змійка виводила друзів з-над темного провалля на величний перевал, притягала, манила – ще мент, і всі вивільняться від пережитого. І враз це млосне очікування спокою обірвалося зовсім недоречною фразою:

– Отак починається пурга, – сказав Степан.

Мисливець міг передбачити біду: вчора сполохи на західному схилі неба віщували вітер. Та він не міг покинути сторожку над замерзлою Ямбою: як тільки зсутенів короткий, ще безсонячний день, на південному заході засвітилася голубувато-фіолетова смуга, попливла по небозводу, вияскравилась, а з неї ніжна, мов вуаль, спустилася зелена завіса.

Більше року, проживаючи на півночі, мисливець чекав цього видива, а його не було, він давно б уже виїхав – бурові роботи закінчилися – та все вичікував, ще ж лютує зима, може, з'явиться… І нарешті, на межі зими й весни, воно випливло карнавальними кольорами.

У тундрі було поки що тихо й безвітряно, біла блискотлива пустеля дослухалася неба, на якому розшарілася оргія кольорів.

– Степане, вам, мабуть, нецікаво жити, все ви бачили, все пережили, – сказала Адріана, не повертаючи голови: біла змійка, що втікала з-під коліс, товщала, вихорилася, здіймалася високо над дорогою, застеляла світ, свистіла, ревіла і знову безпомічно нишкла до асфальту, – Адріана пробувала і не могла викликати в уяві картину хуртовини. – Вас аж на північ носило, Степане?

– Було. Шукали нафту біля Хальмера.

– І бачили справжню пургу?

– Мені довелося боротися з нею чотири дні.

– А чи не забагато, Степане, не задуже виробнично – і горіти, і замерзати через ту нафту? Уявіть, що ми вас знімаємо на плівку не тільки у вогні, а ще й у заметілі – і над усім, як символ людської мужності, самого сенсу існування – бурова вишка… Ха, а зал у кінотеатрі порожній…

– Та ні, цього разу я постраждав через красу – я задивився на полярне сяйво.

– О, це вже цікаво! А потім?

– Потім? Чотири доби на лижах без перепочинку.

Нілочка недовірливо подивилася на Степана, спитала:

– Чотири дні ви не їли, не спали і йшли на лижах? Але ж це неможливо – йти чотири доби без їжі і сну…

– А що було робити – замерзати?

– Нілочко, – промовив поблажливим тоном Леонід, – в кожній людині приховані незвідані запаси сил, так звані надсили, і вони виявляються, коли…

– Коли людиною опановує страх, – докінчила за Леоніда Адріана.

– І не тільки, – незворушно відказав Леонід, він не бажав вступати в нову суперечку з Адріаною. – Любов до життя…

– Джек Лондон.

– Любов до ближніх…

– Чинґіз Айтматов. «Рябий пес біжить краєм моря». А втім, ви сьогодні виявили свою надсилу, Леоніде. Той камінь, що ви його підняли і поклали замість себе на сидіння, коли ми сповзали в провалля, не піднімуть і четверо.

– Скажіть спасибі. – Губи Леоніда згорнулися в дудочку.

– До смерті не забудемо… Несторе, – вже діловито промовила Адріана, – а чому б вам у майбутньому не зробити фільм про полярників? Амундсен, Сєдов… Консультанта маємо – того ж Степана…

– Якщо про полярників, то вже краще про Русанова, бодай щось нове… – Леонід таки не стерпів, щоб не заперечити Адріані, таж її знання обмежені колом інформації десятикласниці!

– А й справді, – сказав Нестор. – Якби я брався робити фільм про полярників, то тільки про Русанова. Річ у тім, що з ним пішла його наречена, геолог і лікар, француженка Жульєтта Жан. Їхні сліди знайшли ще в тридцять шостому році на Таймирі. Це – проблема! До чоловічих подвигів уже звикли. А то – жінка!.. І ніхто нічого не знає. Ось тобі, Адріано, карти в руки. Уяви себе на місці Жульєтти. Ким вона була для Русанова, коли вмирала за його ідею з голоду й холоду на таймирському шхері?

– Не можу, Несторе. Я навіть не в силі уявити собі пургу.

– А я могла б… – несміливо сказала Нілочка, і всі здивовано поглянули на неї. Нестор аж машину пригальмував: він дотепер навіть у думках не припускав, що Нілочка взагалі щось може.

– Люба, ти б уже… – почав Леонід.

– Я можу, Леоніде, – перебила його Нілочка.

…З півночі насувалася пурга. Інстинкт підказував Жульєтті Жан повертатися назад, на південь, утікати від снігової стіни, що котилася слідом за поземкою, та Русанов знав, що треба йти супроти вітру, інакше – смерть. Жульєтта вірила йому. Нічого, зрештою, не залишалося – тільки вірити: буря насувалася, як час, як саме життя, і треба було входити в неї, невідому й небезпечну, а вертатися – хіба що в спогади. З чотирнадцяти полярників, які наважилися пройти Північним морським шляхом із Шпіцберґена, минаючи Таймир, до Берінґової протоки, залишилося їх двоє; у цій розвихреній, оскаженілій безвиході їм зосталися тільки згадки, тому Русанов думав про Київський університет, про висилку в Печорський край за революційну діяльність, еміґрацію до Франції, а перед Жульєттою поставав Сорбоннський університет, де вона побачила Русанова і, полишивши тихе благополуччя, пішла за ним, неспокійним і мужнім.

Я повірила в нього відразу, йому не можна було не вірити. Добрі очі, обрамлені ледь помітними зморшками – начеб від усмішки або напруженої думки, погляд відкритий, спокійний, повні губи під час розмови іронічно складаються в дудочку, про все мені зовсім невідоме він знає до дрібниць, говорить легко, впевнено, переконливо – так уміє розмовляти тільки мій батько, правда, лише про одне: як утікав від німецького бауера до своєї манюсінької, найкращої з усіх дитинчат Нілочки, а Леонід – про все. Леонід багато працював, писав, друкував, їздив на зйомки, і це його життя стало моїм, я іншого не могла і не хотіла знати, я ні за чим не шкодувала, хіба лише за одним… Коли ми обоє приїжджали в село і батько після другої чарки починав свою розповідь, Леонід непомітно зникав з-за столу, він уже знав її напам'ять, і я його зовсім не винила, бо й самій ставало нецікаво слухати. Батько це відчував, зніяковіло опускав очі, але наступна чарка додавала йому відваги, і він таки закінчував свою билицю, яку замість мене й Леоніда слухала моя мама – їй ця розповідь була завжди новою і дорогою. Я ставала подібною до лошачка, який загубив свій візок і побіг за іншим – цікавішим, гарнішим,

більшим; повіз той нестримно мчав, і я – за ним, поки ми разом, сьогодні, не спинилися в бігу над прірвою.

Снігова маса вже навалилася на обох лавиною, – ревіла, свистіла, гула, льодяні крупинки обпікали щоки, засліплювали очі. Жульєтті не страшно, адже їй не буде гірше, ніж Русанову, він нічого не зробить такого, щоб собі полегшити становище, а їй – ні; доля їх єдина; коли він знайде рятунок – то і для неї, а якщо ні – буде разом з нею; чому повинно їй бути страшно?

Машина повисла над проваллям, та я не боялася, ми з Леонідом були в цій біді єдині, і коли він поклав на сидіння замість себе камінь й вискочив з машини – робив це для мене. Так, так, Адріано, він робив це для мене, не будь такою злою, він тоді не про себе думав, а про всіх нас! Леонід чистий, чесний, він носить бабусин дукач на грудях, він ревно оберігає свої та чужі святощі, я знаю про нього те, чого не знаєш ти; людина, яка стоїть вище грошей, мусить бути високою. Ти, Адріано, не пішла б за своїм коханим у хуртовину, надто себе любиш, а я піду, бо вірю в нього, хочу вірити. Той, хто хоч одну мить у житті був високим, може стати таким вдруге… Правда, Леоніде, ти не боїшся бурі, ти ж сильний… Тільки прошу тебе: вислухай ще раз в житті розповідь мого батька про його втечу з німецької каторги. Тільки раз…

– Нілочко, – Нестор відпустив гальмо, машина рушила з місця, – а ви уявляєте собі, що таке біла смерть? Бо мені важко…

– Я тільки-но бачила те все, – зніяковіло посміхнулася Нілочка. – Лише полярного сяйва не було… Розкажіть, Степане, яке воно?

– Розповісти про нього, як і про музику, неможливо.

На мить небо згасло, мов затемнився кіноекран, а тоді почалося величне дійство. У зеніт вибухнув жмут променів, їх перетяла від горизонту до горизонту світляна бинда, по якій перебігали з краю в край фіолетовий, оранжевий, зелений кольори; бинда, вгинаючись, мов лук, спинилася до зеніту і, не витримуючи напруги, ламалася. Тоді на її місці утворювалась промениста корона, у центрі якої шалено витанцьовували найрозмаїтіші кольори – все вирувало, крутилося, з корони, мов з кратера, вилітали вогненні смуги. Знову затемнення, а за мить серед зірок почали розпускатися до горизонту весільні стрічки, вони розкручувалися й згорталися, збиралися в тісні складки, щоб знову бризнути різнобарвним феєрверком.

А коли скінчилося диво, на сірому північному схилі неба з'явилися подібні до сочевиць хмари, і по сніговій корі побігла змійками колюча поземка. Мисливець упізнав зловісні прикмети страшної хуртовини – бори, він поклав у ягдташ єдиного зайця-біляка, якого вбив учора, і, залишивши теплу сторожку, вирушив на лижах на південний захід, немов навздогінці за полярним сяйвом.

Машина поволі пробиралася крізь густий туман до перевалу, білою змійкою вилась поземка по осклизлому асфальту.

«Ну все, я вже відчула пургу, вона іде до мене, – подумала Адріана. – Викликаю в собі всю свою силу й гідність. Це в мене є. В мене нема бабусиного дукача, нема й слинявого кохання, яке породжується страхом перед самотністю, в пургу я можу йти й сама. Та коли в ній знайдеться мій Русанов, з котрим я зможу їсти посполу хліб – хай то з макухою, корою, січкою, – в мене знайдеться й кохання. Кохання, а не безпорадність, яку дехто називає цим словом. Я готова, Русанов, іти з тобою, ти давно, сивий самітнику, сидиш каменем у моїй душі… Я готова, але тоді лише, коли побачиш у мені людину, на яку – схитнувшись, зламавшись, злякавшись, – матимеш надію опертися. Тоді буде сенс іти мені з тобою й ставати, коли доведеться, перед обличчям смерті…»

– Знаєте, інженере, – Адріана повернула голову до Степана, – Леонід мав рацію, коли говорив про ті надсили. Але ж вони не можуть безконечно поновлюватися з одного лише страху перед смертю. З такого страху може зродитися й божевілля. Щоб весь час викрешувати їх у собі, потрібно знати, для чого, в ім'я якої мети чиниш подвиг над самим собою. Що вам додавало б сили?..

– Увага, увага! – вигукнув Нестор. – Наша камерна актриса стає раптом максималісткою! Ґарантую, Леоніде: ви на цей раз спрацюєтеся. Негайно пиши сценарій про Русанова і виписуй роль Жульєтти. Адріана почала працювати над нею в улюбленому тобою ключі.

– Не кпіть, Несторе, – Адріана сперлась на руки підборіддям. – Я справді почала думати над особистістю Жульєтти Жан… Якщо вона загинула з Русановим, а це так, то вже її роль максимальна, ту роль не Леонід придумає, її давно підтвердили трагічні документи. Трагедія сама собою максимальна.

– Що мені додавало сили… – проказав замислено Степан. – Розумієте, над цим можуть задумуватися сценаристи, режисери, і я – тепер. А тоді… А й справді – що?

Мисливець утікав від пурги на південний захід, він сподівався, що встигне втекти, – до селища один день лижного переходу. Розумів тепер, що відбився надто далеко. Те відчуття волі, яке розпирало йому груди дві доби тому, коли вийшов у відкриту безлюдну тундру і побачив обрис північного краю Полярного Уралу, змінилося тепер щемкістю каяття за той, як на його вік, хлоп'ячий порив – утекти від людей, обов'язків, гамору, метушні, диму й посліду в первозданну природу.

Снігова навальна хуртовина, ударивши мисливця в спину, покотилася сірою курявою попереду; мисливець згадав, що людині, як і оленеві, слід іти лише проти пурги. Він поглянув на компас, у думці фіксуючи південно-західний напрям, куди зверне, щойно трохи вщухне буря, повернувся обличчям на північ і почовгав по твердій сніговій корі.

Вітер налітав з моторошним гавкотінням, мисливець задихався: замість повітря був тільки сніг; здавалося, що з обличчя хтось здирає шкіру; вії, брови, ніздрі сковував тонкий шар льоду, найменша гримаса обличчя спричиняла нестерпний біль.

Мисливець мимоволі подумав: скільки-то першопрохідців загинуло в подібній пурзі; колись він, захоплений романтикою подорожей, майже із заздрістю читав про знайдення пошуковими експедиціями слідів тих сміливців, а тепер, опинившись у такій самій ситуації, збагнув, що їхню мужність мусили обступати і страх, і розпука, і туга, і, можливо, лише усвідомлення того, що вони зробили перші кроки в невідоме, якщо й не окупляло їм втрату життя, то хоч втішало; він же не мав чим виправдати свою власну жертву. Бо чим – убитим зайцем-біляком?

Мисливець ішов проти бурі, відчував, що збивається з дороги, що вже й сам не знає, куди йде, він закричав у відчаї. Відчай віднімав силу, він зрозумів це і подумав з люттю: та невже для того, щоб витримати, вижити в цьому холодному пеклі, доконче треба відкрити нову землю або досягти Північного полюса? А може, я відкрив себе самого – іншого, глибшого, вищого – серед цієї безлюдної краси? Я бачив урочистість не зіпсованої людьми природи, відчував радість чистоти, спостерігав неповторну гру кольорів як ніхто до мене, бо мені не заважали, не ахали, не коментували, не штурхали від захоплення ліктем під бік!

Почуття жалюгідного каяття, яке почало було діймати мисливця спочатку, тепер зникло, він ще раз на мить пережив радість усамітнення, і майнула думка – вернутися в сторожку, до неї ближче, ніж до селища; у гірській долині пурги, можливо, й немає. Мисливець повернув на схід, пройшов кілька кроків і зупинився: там, близько, не було нікого, а в протилежному боці, далеко, жили люди… Він відчув, що тієї самоти, якої прагнув, здавалось, усе життя і якою тільки що втішав себе, починає боятися гірше смертельної небезпеки. Розум підказував іти до сторожки – там є сірники і сіль, а в ягдташі – вбитий заєць, та голосіння самоти вже долинало з того боку, від сторожки, мов розпука, мов смертельно зранений звір. Мисливець ступив ще

кілька кроків, ще на кілька кроків віддалився від людей і відчув себе враз ніким, біологічною істотою, в якій відбувається обмін речовин, а можливість духовного обміну втрачена, він ніби опинився на іншій планеті, на якій побачив неймовірні дива, а розповісти про них немає кому.

Звір самотності ревів повсюдно, і мисливець утікав від нього, йшов обличчям до північного вітру, а лижі тягнули на захід, кожен крок давався йому з великим зусиллям, помножував небезпеку, але й наближав до людей, а тому не відбирав, а додавав мисливцеві сил…

– Це так важливо, Адріано, – закінчив свою думку Степан, – хоч раз за життя усвідомити, що ти сам жити неспроможний… Що тобі потрібне ще чиєсь життя, і твоє теж комусь потрібне. А тоді людина все може…

– О так! – сказали разом Адріана й Нілочка.

– А ви знаєте, – звернувся Леонід до жінок, – що існує ще й так звана психологічна несумісність людей, яка дається взнаки в довгих походах, космічних польотах… Двоє великих друзів – Нансен і Йогансон, добираючись півтора року з льодів Арктики до Великої землі, перестали навіть розмовляти між собою…

– Я не думаю, що ви візьметесь за роль Русанова, коли я гратиму Жульєтту Жан, – коротко глипнула на Леоніда Адріана.

– Нізащо! – відрубав Леонід. – Зрештою, я не актор. Роль Русанова пасувала б Несторові. Урівноважений, наполегливий і – та сивина!..

– Дякую. – Нестор схилив у поклоні голову аж до керма. – Тільки що це за роль? Русанова легко грати – він символ, опора, прапор. То люди, які оточують його, зі своїми характерами, слабкостями, принципами, – зробили б фільм. Так я бачу.

– О ні! – різко повернула до Нестора голову Адріана. – Я примусила б вас скинути з себе «бронзу», наліплену сценаристом.

– Будь обачний, Несторе, не попадись, бува, в її кігтики, – усміхнувся Леонід.

Біла змійка на асфальті враз розпорошилася, крупниста поземка пошурхотіла по всьому полотну. Машина вибралася на вершину перевалу, крізь темряву проглядали контури гостроверхого даху колиби, схованої за схилом.

– Що ж, може, спробуємо, Несторе? Перший дубль… Русанова на одну лише мить покинула мужність, і тоді Жульєтта Жан…

– Для тебе лише такий варіант можливий?

– А для чого, по-вашому, Жульєтта пішла з Русановим в експедицію? Щоб тільки спати з ним?

– Адріано…

– Степане, режисер не розуміє задачі фільму. Повторіть йому оту вашу фразу: щоб витримати бурю, треба бути потрібним комусь у біді. Так ви сказали?

– Приблизно так, тільки менш парадно.

Довкруги скаженів бора, а коли вихор, наче спіткнувшись, на мить притихав, Русанов говорив Жульєтті про заполярне літо: пташині базари, пурпурово-фіолетові ломикамені, ніжно-голубі незабудки, жовті, червоні й білі маки, і вона бачила їх і йшла до них, – назустріч очевидній смерті. Та врешті Русанов зрозумів марність усіх ілюзій, він бачив, як слабне кохана, задихається, і розпука добралася до його серця: втямив, що погубив її. А вона могла б жити в теплі і спокої біля дітей і добропорядного мужа, він же вирвав її з тихої заводі, щоб пізнала бурю, і за ту радість пізнання сповна розплачується. Русанов звів угору руки й закричав:

«Навіщо, навіщо я це зробив?»

Жульєтті давно підгиналися ноги, вона хилилася до землі, щоб упасти й замерзнути, та крик коханого видобув у ній решту сил, яких, здавалось, уже й не було, ті сили мусили видобутись, щоб підтримати зневіреного мужа. Жульєтта взяла Русанова за руку і, тягнучи вперед, сказала:

«Заспокой своє сумління, Русанов. Якби ти цього не зробив, я не знала би ні радості, ні муки, ні краси, ні смерті з тобою. І нам, обкраденим, здавалося б завжди, що ми щасливі люди».

– Ні, ні, це жорстоко. Це надто жорстоко – брати з собою жінку в таку небезпечну дорогу, – струснув головою Нестор.

– Тому ви й не взяли… А чому думаєте, що вона, та жінка, не стала б вашим другом у найтяжчій скруті? Та звідки вам знати, що таке жінка, Несторе…

Нестор здивовано поглянув на Адріану.

– Слава Богу, доїжджаємо нарешті, – полегшено зітхнув Леонід. – Зараз ми порозмовляємо з артистами про наш фільм. А ця дорога – від бурової до колиби – тільки інтермецо.

– Інтермецо іноді стає сильнішим твором, ніж сама опера, – кинула Адріана.

– Можливо… А взагалі – все це вияви вашої екстраваґантності. Ще наш фільм не зроблений, ще ви не знаєте, як підійти до своєї ролі, а вже…

– Який жаль, що ви не хочете писати цього сценарію, – промовила манірно Адріана.

«Він не може його писати, – подумала Нілочка. – Якби ж то захотів ще раз послухати батькову розповідь…»

– Адріано, – Леонід уже виправдовувався, – ми не можемо ставити фільм про Русанова. Все те треба пережити, побачити, а Степан, на жаль, не актор.

– Ми вже пережили… – прозвучав тихий голос Нілочки. – Але що, що робити людям у пурзі, коли вони психологічно несумісні? Як це, мабуть, важко…

Залягла прикра мовчанка, спохопився Степан.

– Почекайте, – сказав, – що це ви про смерть та про смерть. Можна зробити й оптимістичну кінцівку. Чому вони повинні обов'язково гинути? Не всі ж полярники гинули… До того ж ви робили б не документальний фільм про Русанова, а…

– Напишіть нам, Степане, оптимістичну кінцівку, – проказав скептично Леонід.

Мисливець ішов уже четвертий день. Він збився з південно-західного напрямку й ішов на північний, бо мусив іти супроти вітру, знав, що там, дуже далеко, є селище Юняга, а в тому селищі – люди, і він дійде до них.

Пурга вже видихалася. Зрідка зблискували зорі, і здавалося мисливцеві, що це миготять далекі вогники у будинках – починалися галюцинації. З очей лилися сльози, повітря було мов дим, хотілося спати. На мисливця чатував сон. І раптом він побачив на пагорбі щось велике, сіре. Вовк! Мисливець зняв рушницю і, наближаючись, стріляв у нього, поки не вистріляв усі патрони. Підійшов – на пагорбі лежала вбита куріпка. І тоді він зареготав, він сміявся над собою, над усіма тими, які, перебільшуючи небезпеку, зарання втрачають силу – не від немочі, а зі страху. А сили є, вони невичерпні, коли ти хочеш до людей.

Спалахували вогнища в будинках Юняги, мисливець знав, що це галюцинація, але вона допомагала йому йти, йти, йти… І врешті він почув людський голос. Не спокушуйся, не сідай, – сказав до себе, – це слухова галюцинація, це твоя смерть! А голоси – дивні, ніби вперше їх почув, – таки лунали вдалині, згодом мисливець почув гавкіт собак, і йому теж стало дивно, що впізнав його, – приходив із небуття у світ. Потім побачив силуети людей, які бігли йому назустріч, – мисливець врешті зрозумів, що він врятований. Тоді у височині спалахнули нестримно-радісні кольори північного сяйва, і він упав – перед людьми…

Нестор зупинив машину біля колиби. Вона сліпо дивилася на прибулих темним вікном. Повиходили, поторсали двері – зачинені. Артисти поїхали, не дочекавшись їх.

А може, не було їх зовсім?

Знімали інший фільм.

Люлька з червоного дерева
(2009)

Осінні узори
Оповідки

Любчина осінь

Моя Любка понад усе любить осінню пору. Напевне, дужче, ніж мене, бо третя пора року – то справжнє Господнє диво.

Й коли ми звертаємо праворуч із тернопільського тракту, полишаючи під сивостволими буками Винниківського лісу двох левів, що, сполохані мисливцями, вибігли із свого правічного леговиська – з печери під Чортовою скалою – продерлися крізь ожинові хащівники й перелякані шаленим рухом на гостинці навіки закам'яніли, – коли пірнаємо у визолочений жовтнем яворовий тунель, що стрімко спадає від лісу до озера, нас обсипає густий лапатий падолист, відокремлюючи від світу, і який би я був осамотнений серед цієї барвистої віхоли, якби опинився в ній сам-один! Але ж нас багато, нас аж двоє: Любка зважилася розділити зі мною мою самотину, й за те я люблю її набагато більше, ніж вона осінь…

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.